

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
SOCIALINIO DARBO KATEDRA

LAURA KLIGYTĖ
SOCIALINIO DARBO STUDIJŲ PROGRAMA

**SENŲ IR PAGYVENUSIŲ ASMENŲ SOCIALINIŲ RYŠIŲ KAITA: SENELIŲ
VAIDMENYS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Jolanta Pivorienė

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SENATVĖ.....	6
1.1. Europos ir Lietuvos gyventojų senėjimas.....	6
1.2. Senatvės ir senėjimo samprata.....	8
1.3. Seno ir pagyvenusio amžiaus tarpsniai.....	11
1.4. Pagarba senatvei.....	14
2. SENŲ IR PAGYVENUSIŲ ASMENŲ SOCIALINIŲ RYŠIŲ KAITA.....	17
2.1. Socialinių vaidmenų kaita senatvėje.....	17
2.2. Ekonominiai žmogaus vaidmenys senatvėje.....	20
2.3. Tėvų vaidmens netekimas.....	23
2.4. Darbingo žmogaus vaidmens netekimas.....	24
2.5. Sutuoktinio netektis, našlystės vaidmuo.....	27
2.6. Senelių vaidmens įgijimas.....	30
3. SENELIŲ VAIDMENYS.....	34
3.1. Tyrimo „senelių vaidmenys“ metodologija.....	34
3.2. Senelių vaidmens priėmimas.....	36
3.3. Pasikeitimai gyvenime atsiradus anūkams.....	38
3.4. Darbo vaidmuo bendravime su anūkais.....	40
3.5. Bendras laisvalaikis.....	41
3.6. Ryšių skirtumai santykiuose tarp vaikų ir anūků.....	43
EMPIRINĖS DALIES APIBENDRINIMAS.....	46
IŠVADOS.....	48
SIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS.....	49
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	50
SANTRAUKA.....	53
SUMMARY.....	54

IVADAS

Jau XIXa. pabaigoje kai kuriose Europos šalyse prasidėjęs gyventojų senėjimas, o XX a. jis vyko visame pasaulyje. Palaipsniui ėmė ryškėti pagyvenusių žmonių skaičius ir jų dalies bendrame gyventojų skaičiuje didėjimas kuris įvardijamas kaip – demografinis senėjimas. Taigi gyventojų senėjimas kuris prasidėjo išsivysčiusiose pasaulio šalyse dabar plinta po visas šalis, o šio reiškinio unikalumu demografė S. Mikulionienė (2003), įvardija tai, jog iki XXa., demografijos istorijoje nebuvo žinoma tokių raidos etapų kai dėl žemo gimstamumo ir mirtingumo pagyvenusių žmonių skaičius didėtų tokiu būdu mažindamas jaunų žmonių skaičių.

Anot R. C. Atchley (1997), senstantis žmogus dėl sparčios vaidmenų kaitos susiduria su tapatumo krize, vaidmenų nepriimtumas ar nesugebėjimas prisitaikyti prie naujų vaidmenų mažina savivertiškumo jausmą. Su šiuo amžiaus tarpsniu sietinos itin skaudžios socialinių pokyčių pasekmės – finansinis nesaugumas, vienatvė, buvimo prasmės nebematymas ar nepageidaujančiojo jausmas. Žvelgiant į senų ir pagyvenusių žmonių gyvenimą socialiniu aspektu pastebimi ryškiausi pokyčiai: staigus vaidmenų ir socialinio statuso pokyčiai, dėl visuomenės lūkesčių ir pagyvenusių žmonių norų galimybių neatitikimo atsiranda psichologiniai pokyčiai. Kaip kardinaliai keičiančius pagyvenusių žmonių gyvenimą pokyčius galima būtų išskirti: vaikų išėjimą iš namų, išėjimą į pensiją, sutuoktinio netektį, tapimą priklausomais, senelių vaidmens atlikimą.

Temos aktualumas:

Kaip ir visame pasaulyje, taip ir Lietuvoje sparčiai daugėja senų ir pagyvenusių žmonių skaičius. Dar XXa. pradžioje vidutinė gyvenimo trukmė buvo 40 metų, o ketvirtadalis to meto paauglių sulaukdavo jau be vieno iš savo tėvų. Dėl tos pačios priežasties jaunimui dar rečiau tekdavo bendrauti su gyvais seneliais. Šiomis dienomis pailgėjus gyvenimo trukmei atsirado galimybė vienu metu bendrauti net kelioms kartoms. Kadangi žmonių užimtumas vis didėja, o pensinis amžius ilgėja, kyla klausimas, ar seneliai tebėra tas saugus uostas kur vaikai gali pabėgti nuo amžinos skubos, ar šiuolaikiniai mieste gyvenantys ir dirbantys seneliai vis dar turi laiko savo anūkams, kiek jo skiria, kaip dažnai ir kokius pagaliau vaidmenis seneliai atlieka. Ar išlikę pagrindiniai senelių vaidmenys tokie kaip iš kartos į kartą tradicijų, papročių, simbolių, apeigų, istorijos perdavimas, išmokyti to, ką darydami vaikaičiai prisimintų ir po daugelio metų, kai senoliai bus jau išskeliavę. Ar išlikęs tas stiprus senelio – anūko ryšys, kad vaikai nesąmoningai vis dar žino - kad jeigu ką – jie visada gali tikėtis senelių nuolatinės pagalbos ir paramos.

Ištirtumas:

Apie senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių kaitą, senelių ir anūkų santykius Lietuvoje dažniausiai rašoma, analizuojama iš psichologinio požiūrio pusės. Plačiausiai apie tai aprašyta N. Večkienės (2002) redaguotoje knygoje „Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos“. Senelių anūkų santykiai, senelių vaidmenys, atskirame kontekste neanalizuojami, jie tik trumpai aprašomi. Šia tema vienokiu ar kitokiu lygmeniu rašė tokie autoriai kaip : J. Pivorienė (2002), R. Naujanienė (2002), J. Skliutauskas (1987), J. Kairys, (2002), I.Gruščinskienė, E. Rudzinskienė, (1999) ir kt.

Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė:

Senelių ir anūkų santykių, senelių vaidmenų analizė, paryškins šių socialinių grupių santykius, jų kaitą, bendravimą, dalyvavimą šeimos bei visuomenės gyvenime. Tik išsiaiškinus problemas, galima spręsti ar teikti siūlymus kurie padės šioms socialinėms grupėms adaptuotis šeimos bei visuomenės plotmėje, bei surasti bendrų interesų.

Darbo tikslas :

Atskleisti senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių pokyčius, ištirti dirbančių ir mieste gyvenančių senelių santykius su anūkais.

Tyrimo uždaviniai :

1. Išanalizuoti senų ir pagyvenusių žmonių socialinius vaidmenis, kurie pakeitė įprastus socialinius ryšius;
2. Išanalizuoti senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių pokyčius šeimoje ir visuomenėje.
3. Ištirti senelių atliekamus vaidmenis;
4. Ištirti senelių santykių skirtumus tarp vaikų ir anūkų;
5. Ištirti kokią įtaką daro darbas bendravimui su anūkais.

Tyrimo objektas :

Senų ir pagyvenusių žmonių, senelių vaidmenys.

Tyrimo klausimas:

Kaip keičiasi socialiniai ryšiai prisiimant senelių vaidmenis.

Darbo struktūra :

Magistrinį darbą sudaro įvadas ir trys skyriai. Pirmąjį skyrių sudaro – teorinė dalis, kurioje rašoma apie gyventojų senėjimą, senatvę, jos teorinius aspektus. Antrajame skyriuje rašoma apie senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių kaitą, senelių vaidmenis remiantis literatūra. Trečiajame skyriuje aprašomi tyrimo rezultatai (analizuojami senelių vaidmenys, išryškinami jų ypatumai, santykiai su anūkais), empirinės dalies apibendrinimas, išvados, siūlymai ir rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas.

Tyrimo metodai:

Teoriniai:

Mokslinės literatūros analizė apie senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių kaitą bei senelių vaidmenis.

Empiriniai:

1. Nestruktūrizuotas interviu, kurio metu surinkta informacija apie respondentų požiūrį į senelių vaidmenį, jų santykius su anūkais, auklėjimą bei bendrą laisvalaikį;

2. Kokybinių duomenų analizė ir interpretacija, koduojant, išskiriant temas ir kategorijas.

1. SENATVĖ

1.1. Europos ir Lietuvos gyventojų senėjimas

Gyventojų senėjimas – sudėtingas kompleksinis reiškinys, kuris sukelia įvairių socialinių ir ekonominių pasekmių. Nuo XIX a. vidurio iki šių dienų daugelis mokslininkų tyrinėja senėjančią visuomenę. Teigiama, kad Europoje vyresnio amžiaus žmonės sudaro didžiąją gyventojų dalį. Šiuo metu pasaulyje gyvena vienas milijardas šimtas dvidešimt milijonų žmonių, sulaukusių virš 60 metų amžiaus. Šis skaičius sparčiai auga, ypač Trečiojo pasaulio šalyse. Šešiasdešimtmetį atšventę žmonės sudaro net 35 procentus Europos gyventojų, o 2010 metais prognozuojama, kad jų bus apie 40 procentų ir taip ketvirtajame dešimtmetyje pusę Europos gyventojų sudarys pensininkai. Gyventojų senėjimo procesą nulemia dvi pagrindinės priežastys : mažas gimstamumas ir pailgėjusi gyvenimo trukmė. Nors gimstamumas nuo 2003 metų stabilizavosi ir per pastaruosius metus po truputį didėja ir vis dėlto gimstamumo lygis išlieka mažas. 2008 metų pradžioje Lietuvoje gyveno 673, 9 tūkst. vaikų iki 18 metų. t. y. penktadalis visų gyventojų. Per 2007 m. vaikų sumažėjo 21,6 tūkst., o nuo 2000 m. pradžios net 197,4 tūkst. (1 lentelė).

1 lentelė

Vaikai pagal lytį ir gyvenamą vietą Lietuvoje tūkst¹.

	2000	2005	2006	2007	2008 ¹
Iš viso	871,3	746,3	718,8	695,5	673,9
Berniukai	445,3	364,1	350,6	356,1	345,1
Mergaitės	426,0	382,2	368,2	339,4	328,8
Mieste	568,7	473,6	456,1	442,0	429,2
Kaime	302,6	272,7	262,7	253,5	244,7

2008¹ Išankstiniai duomenys

Pailgėjusi vidutinė gyventojų trukmė reiškia, kad gausėja pagyvenusio ir senyvo amžiaus žmonių. 2008 metų pradžioje Lietuvoje 690,8 tūkst., arba 20,5 procento gyventojų buvo 60 metų ir vyresni. Tokio amžiaus sulaukusių yra kas šeštas vyras ir kas ketvirta moteris arba kas penktas Lietuvos gyventojas. (2 lentelė). Kaip rodo prognozės 2060 metų pradžioje bus tris kartus daugiau žmonių vyresnių nei 60 metų, tai yra kas trečias Lietuvoje gyventojas, beveik tris kartus padidės ir senyvo amžiaus (80 metų ir vyresnių) gyventojų skaičius. 1997 metais pagal gyventojų duomenis pensinio amžiaus žmonių nebuvo net 20 proc., o ir senėjimo sparta nebuvo tokia grėsminga kaip Europos Sąjungoje. Lietuva – dvidešimt pirma Europos Sąjungos narė pagal gyventojų skaičių (0,7 % ES gyventojų).

¹ Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2597> [Dokumento atnaujinimo data: 2008 05 30]

2 lentelė

Gyventojų skaičius metų pradžioje pagal amžių Lietuvoje 2006 - 2008 metais²

Amžiaus grupės	2006	2007	2008
60-64	172 141	164 640	157 658
65-69	164 802	163 563	164 157
70-74	143 074	143 891	142 750
75-79	113 606	115 005	116 095
80-85	66 427	69 110	72 243
85 ir vyresni	33 903	35 702	37 911

Pagyvenę žmonės jau sudaro apie penktadalį (19 proc.) miesto ir ketvirtadalį (23 proc.) kaimo gyventojų. Pagyvenusių žmonių teritorinis pasiskirstymas nėra tolygus. Pačios „seniausios“ yra Alytaus, Anykščių, Ignalinos, Lazdijų, Molėtų, Varėnos ir Zarasų rajonų savivaldybės, kuriose 60 metų ir vyresni gyventojai sudaro apie 27 - 30 procentų. www.stat.gov.lt

Kaip teigia Gruščinkienė I. ir Rudzinskienė E. (1999), pagyvenusių ir senų žmonių Lietuvoje daugėja dėl kelių priežasčių :

- Gimstamumo mažėjimo;
- Darbingo amžiaus žmonių emigracijos;
- Pailgėjusios gyventojų vidutinės gyvenimo trukmės;
- Sumažėjusio mirtingumo.

Anot V. Kanopienės ir S. Mikulionienės (2006), Lietuva buvo priskiriama vienai jauniausių Europos Sąjungos šalių, tačiau šiuo metu vykstantis intensyvus gyventojų senėjimo procesas rodo, kad jau XXI amžiaus viduryje statistiškai atsidursime prie tų šalių, kurios gyventojų senatvės lygio požiūriu užima vidurinę poziciją Europos Sąjungoje. Pasak Mikulionienės S. (1995), Lietuvoje gyventojų senėjimo procesas pradėjo ryškėti XIXa. pabaigoje. Iki XXa. šeštojo dešimtmečio Lietuvos visuomenė senėjo lėčiau, o jau septintajame jis suintensyvėjo: nuo 1970 m. iki 1975 m. 60 m. ir vyresnių žmonių skaičius išaugo 66 tūkst. Autorė teigia, kad demografinis gyventojų senėjimo procesas kelia nerimą daugeliui šalių. Senstančioms visuomenės aktualios problemos dvi: išryškėja makro – problemų lygmenyje, pvz: didėjantis demografinės naštos koeficientas (santykis tarp ekonomiškai aktyvių ir neaktyvių gyventojų), nacionalinio produkto perskirstymas (pensijų sistema, socialinis draudimas, sveikatos apsaugos sistema it kt.). antroji problema: mikro lygmenyje. Čia aktualiausia yra senstantis individas, jo savęs kaip seno suvokimas, jo santykiai su šeima ir visuomene.

² Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010203&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSIId=3766&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> [Dokumento atnaujinimo data: 2008 05 06]

Demografė V. Stankūnienė (2002), parengė Lietuvos gyventojų senėjimo prognozes iki 2020 metų. Pastebima, jog Lietuvos gyventojai kritinę vaikų ir senelių santykio ribą pasieks dar iki 2020 metų, kai senatvės koeficientas bus didesnis už 100.

Apibendrinant galima teigti, jog gyvenimo trukmė ilgėja, o žmonija susiduria su senėjimo procesu kuris akivaizdus visame pasaulyje. Nors Lietuvoje gimstamumas pamažu laipsniškai auga, tačiau Lietuvos gyventojų skaičius mažėja ir Lietuva sensta. Sparčiai keičiasi gyventojų amžiaus sudėtis – šiuo metu vaikų beveik 10 proc. mažiau, nei 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonių. Tai neabejotinai atsilies ateityje. Todėl jau dabar būtina ieškoti būdų kaip išvengti dėl gyventojų senėjimo kylančių problemų ir sudaryti sąlygas vyresnio amžiaus žmonėms gyventi pilnavertį gyvenimą, t. y. sukurti vienodas sąlygas su kitais siekiant dalyvauti socialinėje, politinėje, kultūrinėje ir ekonominėje veiklose.

1.2. Senatvės ir senėjimo samprata

Dar XIXa. pirmojoje pusėje tik nedidelė dalis visuomenės sulaukdavo senatvės, todėl senatve kaip reiškiniu pradėta domėtis ir jį tirti palyginus neseniai – tik XXa. antrojoje pusėje. Šiandien ypač sparčiai senėja Europos šalių gyventojai, ne išimtis ir lietuviai. Tiksliai apibrėžti amžių, kuris nusakytų žmogaus senatvės pradžią yra sunku, o patį senėjimą, kaip procesą, apibūdinti galima įvairiai.

S. Mikulionienė (2002), teigia, kad nuo seniausių laikų buvo domimasi žmogaus senėjimu ir senatve. Jau Va. pr. Kr. Confucius skelbė, kad kuo senesnis žmogus, tuo jis garbingesnis. Senovės Egipte buvo siekiama amžinos jaunystės. Gyventojų senėjimas – sudėtingas reiškinys, kuris sukelia tiek socialinių, tiek ekonominių pasekmių. Pats senėjimas suprantamas kaip ilgai trunkantis biologinis organizmo sandaros ir funkcijų procesas, kuris vyksta dar ilgą laiką prieš senatvę.

S. Koskinas, R. Naujanienė, N. Večkienė, (2002) pažymi, kad senėjimas nėra vienalytis procesas, tad ir senėjimo pasekmės gali būti tiek teigiamos, tiek neigiamos. Senatvę įprasta vadinti praradimų amžiumi: prarandamas visuomeninis statusas nutraukus darbą; buvęs vaidmuo šeimoje, iš dalies prarandami vaikai atsiskiriantys ir kuriantys savo šeimas savo atskirą gyvenimą, laipsniškai silpnėja sveikata dėl kurios prarandamas savarankiškumas, platesnės galimybės bendrauti, veikti, šviestis, keliauti, iš gyvenimo pasitraukia sutuoktinis, bendraamžiai.

Senėjimas pagal (Myers 2000; Žukauskienė 2001; Lesauskaitė, Macijauskaitė 2002) – laipsniškas nuoseklus, bet netolygus visų fizinių požymių ir psichinių struktūrų kitimo procesas, prasidedantis jau nuo apvaisinimo momento ir lėtai bei natūraliai vykstantis iki mirties net optimaliausiomis individo raidos sąlygomis. Dėsninga involiucija, kai pamažu kinta visas

organizmas. Tai progresuojantis biologinis procesas, kuriam vykstant organizmas adaptuojasi prie naujų vidinių ir išorinių sąlygų. Gyventojų senėjimas yra viena svarbiausių mūsų amžiaus problemų, kuri turi didelę įtaką mūsų ekonomikai ir socialinei politikai. Patį senėjimą galima vertinti skirtingai, nes tai priklauso nuo individualių savybių ir sugebėjimo kuo ilgiau tęsti aktyvų, visavertį gyvenimą.

B. Gaužikis (2005) dar prideda, kad senatvė – tai sunkesnės adaptacijos amžius kurį lemia padidėjęs pagyvenusių žmonių pažeidžiamumas dėl stresų, stresų ilgalaikiškumas, sumažėjęs pajėgumas, pajėgumas prisitaikyti prie įvykusių gyvenimo pokyčių. Senatvės pradžia kiekvienoje visuomenėje yra nurodoma skirtinga ir pirmiausia priklauso nuo vidutinės gyvenimo trukmės (3lentelė).

3 lentelė

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė pagal lytį Lietuvoje³

Metai	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Vyrai	66,77	65,95	66,21	66,48	66,36	65,36	65,31	64,87
Moterys	77,45	77,58	77,58	77,85	77,75	77,42	77,06	77,20

Dar 1800-aisiais vidutinė gyvenimo trukmė tebuvo 30 metų. Tik XIX a. viduryje ir pabaigoje civilizuotuose kraštuose gyvenimo vidurkis pasiekė 35 – 39 metus. Belgijoje jis buvo 32, Anglijoje – 33, Olandijoje – 34, Prancūzijoje – 39.8 metai. O jau XX. a. pradžioje vidutinė gyvenimo trukmė daugelyje Europos šalių staigiai šoktelėjo iki 45 metų. www.stat.gov.lt

Kaip teigia B. H. Lemme (2003), 1900 metais vidutinė gyvenimo trukmė jau svyravo ties 45 metų riba, o šiuo metu ji laikoma apie 75 metus, tiesa, tam turi įtakos rasė ir lytis. Taigi XXa. gyvenimo trukmė pailgėjo tiek kiek per visus ankstesnius 5000 metų. Anot rašytojos ir dėstytojos labiausiai šį šuolį nulėmė pažabotas mirtingumas nuo infekcinių ligų, pagerėjusi mityba, higiena, sumažėjęs gimdyvių ir naujagimių mirtingumas. Taigi tokia gyvenimo trukmės ilgėjimo tendencija bei augantis vyresnio amžiaus žmonių skaičius būdingas visam pasauliui, nors anksčiausiai išryškėjo industrinėse šalyse.

K. Trimakas (1997), rašė, kad mokslininkas S. Richardas su savo bendradarbiais atliko tyrimą kuris apibūdino kaip žmonės pritapo, arba nepritapo prie senatvės. Tyrimo metu nustatyti penki charakteringi ir dažniausiai naudojami būdai kaip atsiliepiama į senatvę:

³ Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010801&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3779&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> [Dokumento atnaujinimo data: 2008 05 06]

Pritapę:

- Subrendusieji. Jie daugiau ar mažiau realiai priėmė save ir savo padėtį. Jie neturėjo varžančių, kaustančių, neurotiškų konfliktų, sugebėjo pakelti sunkumus ar juos toleruoti, rado pasitenkinimą dabartyje ir išsprendė praeities problemas;
- Apsišarvavusieji. Taip vadinami todėl, kad jie išvystė ir išlaikė stiprią savigynos sistemą, vidinius metodus, kaip veikimu ir ignoravimu – judria veikla, krutėsimu, socialiniais ryšiais nukreipti dėmesį nuo esamų ar būsimų neigiamų senatvės apraiškų ir net nuo artėjančios mirties;
- Mėgstantieji sūpuokles kėdes. Pasyvumu prie senatvės prisitaikiusieji naudoja būdą – gyventi kaip įmanoma patogiau, bet be ypatingų pastangų ar prisiimtos atsakomybės vien patenkinti savo reikmes.

Nepritapę:

- Piktieji. Šie savo gyvenimo nepasisekimo priežastis ižiūri kituose. Blogiausia, kad pyktis užvaldęs žmogaus vidų, nuodiją visą jo gyvenimą ir paskutinę jo fazę – senatvę.
- Savęs neapkenčiantieji. Už gyvenime patyrusius nepasisekimus kaltina tik save. Senatvė jiems nenumaldomo apgailėjimo metas.

J. Vaitkevičius (1995) teigia, kad aktyvi pažinimo veikla – pats geriausias vaistas nuo artėjančios senatvės. Daugelis žmonių senatvės prasmę suvokia ir išgyvena ne tik oriai, bet ir kaip gyvenimo periodą suteikiantį jėgų augti ir išsipareigoti. Panašiai mano ir Kriščiūnas (1997), kuris teigia, kad veiksniai padedantys prisitaikyti prie gyvenimo pokyčių senatvėje, yra: asmenybės brandumas ir tam tikros savybės, reikiamas interesų ir poreikių lygis, geri socialiniai įgūdžiai, savo gyvenimo vertinimas ir įprasminimas, gebėjimas bei galimybės įprasminti mirtį, sveikatos būklė ir subjektyvus jos vertinimas, pakankamas materialus aprūpinimas, visuomenės nuostatos senųjų narių atžvilgiu.

A. Jakutis (1998), senatvę aprašo kaip natūralią gyvenimo pabaigą, tačiau tai, kada žmogų galima pavadinti pagyvenusiu, senyvu ar senu, priklauso nuo socialinės situacijos, nuo kultūros, o svarbiausia nuo paties žmogaus motyvacijos. Nėra konkrečios ribos, kada apie žmogų mes galime pasakyti, jog jis senas. Įsitikinimas, kad vyresni nei 65 metų žmonės jau yra pagyvenę, daugiau susijęs su tradicijomis, pakitusia socialine padėtimi, nei su sumažėjusiu gyvybiniu pajėgumu ar organizmo funkcijomis.

JAV senatvės reikalų krašto tarnyba 1962 m. paskelbė tokias mokslu ir patirtimi paremtas išvadas apie senatvę:

- Senėjimas yra normali žmonių būseną, nors atskiriems asmenims ji šiek tiek kitokia;

- Senatvė nėra liga, ir nebūtinai lydima ligos;
- Seni žmonės gali mokytis ir mokosi;
- Jie gali keistis ir keičiasi;
- Jie yra gyvi ir net aistringi žmonės;
- Jie nori ir paprastai gali būti nepriklausomi, t.y. patys apsispręsti;
- Senatvėje žmonės keičiasi, todėl sudaro ne vieną, o tris generacijas: ankstyvąją, viduriniąją, vėlyvąją;
- Mirtis yra normalus ir nepakeičiamas faktas.

M. Čepulienė (1989), rašė, kad demografai skiria du gyventojų senėjimo tipus: tai senėjimas iš viršaus, kai didėja senų ir pagyvenusių žmonių dalis ilgėjant gyvenimo trukmei ir senėjimas iš apačios kai mažėja vaikų ir paauglių mažėjant gimstamumui.

Anot N. Bogdanovos (2007), senatvės amžius yra daugiau ar mažiau individualizuojama negu griežtai apibrėžiama sąvoka. Senatvė ir senatvės problemos – svarbi šiuolaikinės visuomenės tyrinėjimų sritis, kuri užima ypatingą vietą daugelio išsivysčiusių Vakarų šalių gyvenime. Asmenybės formavimasis – ilgas procesas ir pagyvenę žmonės gali tik adaptuoti savo asmenybę, bet ne radikaliai ją pakeisti.

Apibendrinant galima teigti, kad senatvė – tai paskutinis žmogaus gyvenimo etapas, o žmonės gyvenimo eigoje nuolatos senėja. Ekonomistai senatvę tapatina su pensiniu amžiumi, medikai su fiziniu pajėgumu, sociologai su senelių vaidmens atlikimu. Tačiau nuo kada žmogų galima pavadinti senu labai daug priklauso ir nuo jo paties motyvacijos. Dažnai amžius ir senėjimo sąvoka siejama su atskiro individo gyvenimu. Taigi, sulaukus senyvo amžiaus, žmogaus gyvenime vyksta daug pokyčių, kurie vienaip ar kitaip paliečia žmogų, blogėja sveikata, kinta visuomeninio gyvenimo kokybė.

1.3. Seno ir pagyvenusio amžiaus tarpsniai

Pasaulyje ieškoma būdų kaip išvengti dėl gyventojų senėjimo kylančių problemų ir pasinaudoti kitomis galimybėmis, kurias suteikia pailgėjęs darbingas gyventojų amžius. Pasak J. Skliutausko (1987), visuomenės požiūris į amžių yra reliatyvus: mažam vaikui truputį virš dvidešimt metų sulaukęs jaunuolis gali atrodyti senas, o štai aštuoniasdešimt metų sulaukusiam žmogui ir šešiasdešimtmetis atrodys labai jaunas. Amžius, kurio sulaukę žmonės apibrėžiami kaip seni, priklauso nuo žmonijos istorijos laikotarpio. Vos prieš keletą dešimčių metų senais buvo

laikomi žmonės vyresni nei 30 metų. Įdomu ir tai, kad dar XIX a. pirmojoje pusėje 22-25 metų moteris buvo laikoma „pagyvenusia“, o 30 metų sulaukusi vadinama sena.

R. Žukauskienė (2002) rašo, kad tiksliai kada prasideda suaugusiojo žmogaus amžius pasakyti sudėtinga. Dauguma ekspertų mano, kad 20 metų amžių galima laikyti pradiniu momentu, tačiau svarbiausia yra ne chronologinis amžius, bet psichologiniai pokyčiai. Suaugusio žmogaus gyvenimas gali būti skirstomas į tris pagrindinius periodus: jauno suaugusio (apytikriai 20 – 40 metų), vidutinio amžiaus arba pagyvenusio suaugusio (apytikriai 40 – 65 metai) ir senatvės (apytikriai nuo 65 metų). Visuomenė senais žmonėmis pradeda vadinti tuos, kurie sulaukę per 70 metų arba daug anksčiau išėję į pensiją, patiria sveikatos sunkumus. Įdomu tai, kad jaunesni ir neturtingesni žmonės senatvės pradžia linkę laikyti 55 metų amžių, o jau vyresni ir labiau pasiturintys – 65 ar net 70 metų amžių. Jaunesni žmonės vyresnį amžių vertina negatyviau, siedami jį su senatvišku silpnumu ir priklausomybe nuo kitų, vyresni žmonės į senatvę žiūri pozityviau, jiems tai toks metas kada po daugelio įtempto darbo metų, po viso to ką jiems teko patirti, jie gali leisti savo dienas ramiai, laisvai, gali daug laiko skirti apmąstymams.

Remiantis Pasaulinės sveikatos organizacijos skirstymu, jaunesniajai kartai priklauso žmonės iki 44 metų amžiaus, o vyresniajai – seni ir pagyvenę žmonės, taip pat sulaukę daugiau kaip 60 metų ir ilgaamžiai. PSO apibrėžimu pagyvenę žmonės yra nuo 60 metų iki 74 metų, seni nuo 75 metų iki 90 metų, o virš 90 metų vadinami ilgaamžiais. Dauguma autorių senatvę sieja su žmogaus išėjimu į pensiją. Tačiau visų šių stadijų pavadinimai yra tik sutartiniai, o pereinamieji laikotarpiai labai neaiškūs. Pačią senatvę apibrėžti yra taip pat labai sunku, todėl sąvokos „pagyvenęs“ ir „senas“ įvairiose mokslo srityse gali būti interpretuojamos įvairiai.

Skirstymas kur yra ta riba, kada žmogus yra pagyvenęs, kada senas, labai skirtingai traktuojamas įvairių mokslo atstovų. Populiariojoje literatūroje visos sąvokos tapatinamos su pensinio amžiaus žmonėmis. J. Kairys (2002), teigia, jog Pasaulinė Sveikatos Organizacija rekomenduoja suaugusio ir seno žmogaus amžiaus skirstymą į tokius laikotarpius:

- 59 metai – vidutinio amžiaus žmogus;
- Nuo 60 iki 74 metų – pagyvenęs;
- Nuo 75 iki 90 metų – senas;
- Sulaukęs daugiau nei 90 metų – ilgaamžis.

Kai kurie mokslininkai išskiria ankstyvąją senatvę (65 - 75 metų) ir vėlyvąją senatvę (po 75 metų). Demografai pagal amžių išskiria tris pagrindines gyventojų grupes – vaikus, suaugusiuosius ir pagyvenusius žmones, nors yra daug įvairių pagal amžių grupavimo variantų. Daugelyje šalių

statistine vaikystės riba laikoma 14, o senatvės – 60 metų, todėl skiriamos 0 – 14 (vaikai), 15 – 59 (suaugę), bei 60 metų ir vyresnių (pagyvenę ir seni) gyventojų grupės.

D. J. Levinsonas (1986), rašė, kad sulaukus tam tikro amžiaus viena era prasideda, o kita baigiasi. Kiekvienas žmogus – skirtingo amžiaus, bet tas skirtumas ne daugiau kaip 5 - 6 metai pereina į vieną ar kitą stadiją. Vidutinį ir vėlyvąjį brandos amžių jis skirstė taip:

Vidutinio amžiaus era: 40 – 65 metai

- 40 - 45 metai – gyvenimo vidurio krizė;
- 45 - 50 metų – perėjimas į vidutinį amžių; vidutinio amžiaus pradžia;
- 50 - 55 metai – pereinamasis laikotarpis sulaukus 50 metų;
- 55 - 60 metų – vidutinio amžiaus kulminacija; vėlyvojo brandaus amžiaus era;
- 60 - 65 metai – perėjimas į seno suaugusiojo erą; vėlyvojo brandaus amžiaus pereinamasis laikotarpis;

70 metų ir daugiau – seno suaugusiojo era.

Priažnikovas S. I. (1999), pagyvenusį amžių suskirstė į tokius etapus:

- Pagyvenęs priešpensinis amžius (apie 55 metus turintis žmogus). Tai tik laukimas, geriausiu atveju – pasiruošimas pensijai. Vieni šį laikotarpį suvokia kaip galimybę „greičiau pradėti ilsėtis“, kiti – kaip aktyvios veiklos pabaigą;
- Išėjimo į pensiją laikotarpis (pirmieji pensijos metai). Seni kontaktai pradžioje su kolegomis lieka, tačiau palaipsniui tampa vis mažiau reikšmingi. Pagrindiniai kontaktai palaikomi su giminėmis, artimaisiais. Šiuo laikotarpiu žmogus „ieško savęs“. Stiprėja siekimas pamokyti jaunesnius už save;
- Senatvė (po keleto metų nuo išėjimo į pensiją iki rimto sveikatos pablogėjimo). Bendrauja su tokiais pačiais pagyvenusiais žmonėmis, artimaisiais, keičiasi santykiai su kai kuriais žmonėmis (intymūs santykiai tampa nebe tokie svarbūs);
- Ilgaamžiškumas pablogėjus sveikatai. Tarp bendravimo partnerių atsiranda gydytojai, palatos kaimynai, pensionato kambario kolegos. Kovoje su ligomis siekiama įprasminti savo gyvenimą;
- Ilgaamžiškumas esant santykinai gerai sveikatai (po 75-80 metų). Bendravimas su giminėmis ir artimaisiais, kurie ima didžiulius, kad jų giminėje gyvena ilgaamžis. Bendravimo ratas prasiplečia, nes ilgaamžiai tampa įdomūs žiniasklaidai, su jais pabendrauti siekia įvairūs žmonės.

S. Mikulionienė (2002), sako, kad reproduktyvumo požiūriu senatvė demografijoje gali būti siejama su vaisingumo laikotarpio baigtimi, ekonomistai senyvą amžių sieja su pensijiniu,

sociologai – su senelės/senelio vaidmens atlikimu. Ribos tarp amžiaus tarpinių figūruoja labai įvairiai skirtingose kultūrose. Tačiau tiek praktikoje tiek literatūroje amžiaus tarpiniai grindžiami ekonominiu veiksmu, t.y. tapatinami su žemutine ir viršutine darbingo amžiaus riba, ir skiriamos vaikų, darbingo amžiaus ir senyvo amžiaus gyventojų grupės. Tačiau tuo pačiu teigiama, jog visų žmonių pasiekusių 60 – 65 metų ribą priskyrimas senų kategorijai yra tik sąlyginis.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus amžiaus ribų negalime suskirstyti griežtai pagal vienas ar kitas taisykles. Kiekvienas mokslininkas iš savo tyrinėjamos srities siūlo vis kitokius grupavimo metodus. Įvairūs mokslininkai ar jų grupės amžiaus skirstymą pateikia neapibrėžtai. Vieni, ją lygina su istorijos laikotarpiu, psichologiniais pokyčiais, kultūra ir tradicijomis, kiti su pensiniu amžiumi, gyvybiniu pajėgumu ar vaisingumo baigtimi. Tuo tarpu sociologai tiria žmogaus gyvenimą kaip visumą ar kurį nors gyvenimo etapą keliais požūriais.

1.4. Pagarba senatvei

Šiuolaikinėje visuomenėje vyrauja jaunatvės ir jėgos kultas, o grožis ir jėga neatskiriami nuo jaunystės. Masiškas informacinių priemonių srautas, reklama, kinas, grožio verslas formuoja amžinai jauno, patrauklios išvaizdos žmogaus įvaizdį. Tokioje visuomenėje augančio jaunimo požūris į senus žmones tampa neigiamas. Jie jiems atrodo kaip aplinkinių gyvenimą apsunkinanti našta, bejėgiai ir nepatrauklūs. Tačiau toks požūris į pagyvenusius žmones formuojamas žmonių, kurie niekada nėra bendravę su senais žmonėmis, arba bendravę nesėkmingai ir susidarę neigiamą nuomonę. Būtent vertybių sistema išskiria jaunus ir senus. Negalime nuvertinti vyresniosios kartos sukauptos išminties. Daugelis mokslininkų karjeros viršūnę pasiekė gyvenimo saulėlydyje. Pagyvenusių žmonių pranašumas ypač akivaizdus tose srityse, kurios nepavaldžios laiko tėkmei. Iš tų laikų mus pasiekia visų gerbiamo, jaunąją kartą auklėjančio bei mokančio senolio paveikslas.

I. Lukoševičienė teigia, kad tautos kultūrą, jos dvasingumą pažinsime iš to, kaip ji rūpinasi savo senąja karta. Lietuvoje į vyresniojo amžiaus žmones žūirima kaip į atsilikusius nuo gyvenimo, nemoderniškus, neįdomius, kartais įkyrius, suvaikėjusius, niekam nereikalingus. Panašiai rašo ir A. Vyšniauskaitė (1994), kuri teigia, kad kiekvienas 70 - 80 metų senelis su gilia nuoskauda patvirtins, jog šiuolaikinis jaunimas neberodo tokios pagarbos senam žmogui, kokią rodyti savo senelių ir tėvų buvo mokomas jis pats vaikystėje. Industrializuotoje dabarties visuomenėje yra pakitusi dvasinių vertybių hierarchija, o atitinkamai ir žmonių tarpusavio santykiai. Į ligų iškankintą žmogų vieni žvelgia su gailėsčiu, užuojauta, kiti – su panieka kaip į pažangos stabdį, kaip į našta dirbantiems ir uždirbantiems. Vyresni žmonės suvokiami kaip viduramžių gyventojai, kurie nesuvokia kas šiuo metu vyksta, ką suvokia jaunas protas. Jaunimas dažnai nebevertina vyresniųjų, dažnai juos net

ignoruoja. Pagarba senimui lietuvių šeimose buvo vaikams diegiama nuo pat mažens. Senųjų patarimais ir pavyzdžiu buvo formuojamos bręstančios asmenybės. Pagarba senoliams lietuvių šeimose ir bendruomenėje dar XXa. pirmaisiais dešimtmečiais daugiausiai buvo išreiškiama tradicinio etiketo formomis. Ypač glaudūs santykiai buvo tarp senelių ir vaikų toje pačioje šeimoje.

H. L. Barbara (2003) pastebi, kad seni žmonės linkę laikyti save prastesniais už kitus, todėl, kad patys per daug nuvertina save dėl neišvengiamų fiziologinių organizmo pokyčių bei perima visuomenės nuostatas apie požiūrį į senatvę kaip į bejėgiškumo, nevilties, beprasmių buvimo bei nuolatinės negalios laikotarpį.

S. Mikulionienė (1997), išskyrė keturis veiksnius, kurie formuoja neigiamą požiūrį į senus žmones ir senatvę:

- Nežinojimas, populiarios objektyvios informacijos stoka apie senėjimo proceso fiziologinius, psichologinius, socialinius aspektus;
- Mokslinių tyrimų dėmesio koncentravimas probleminėms situacijoms senatvėje, pvz., ligoms, skurdui, vienatvei, silpnumui, priklausomybei. Daugiau akcentuojama, kad šios bėdos yra tradicinis seno žmogaus palydovas, o ne tai, kad jos yra individo nugyvento gyvenimo, jo ankstesnių amžiaus tarpsnių bei jį supančios socialinės – ekonominės situacijos išdava;
- Išsivysčiusi „Jaunystės eliksiro“ industrija, kuri naudojami žmonių baime pasenti, žinių stoka apie senėjimą. Natūralus senėjimo procesas be reikalo dramatinizuojamas;
- Neigiami senatvės mitai bei stereotipai perduodami per masinės informacijos priemones, tiesiogiai ar netiesiogiai kultivuojami literatūroje, reklamose ir pan.

S. Mikulionienė (2003), ir V. Stankūnienė (2003), teigia, kad daugumos tyrėjų nuomone, XXa. kito senų ir pagyvenusių žmonių socialinis statusas ir padėtis visuomenėje. Senatvė pradėta vaizduoti kaip atstumiantis, niūrus, probleminis gyvenimo tarpsnis, nes yra asocijuojama su skurdu, silpna sveikata, prastu būstu, socialine izoliacija ir priklausomybe. Dažnai visuomenės senėjimas dramatinizuojamas ir jaunoji karta tarytum jaučia grėsmę, kartais net socialinės problemos bandomos aiškinti tuo, kad senų žmonių yra per daug, o jų norai per dideli. Mūsų visuomenėje susiformavusi nuomonė, kad vyresnio amžiaus žmogui, telieka naudotis tuo, ką anksčiau jau išmoko. XIX a. iškilęs paradoksalus reiškinys – medicina deda visas pastangas, kad prailgintų žmogaus amžių, o visuomenę stengiasi nustumti žmogų į atskirtį, izoliaciją, tenkintis tuo, kad jis vegetuoti.

Apibendrinant galima teigti, kad šiais laikais tiek ir pati senatvė tiek ir seni bei pagyvenę žmonės nebėra taip gerbiami kaip anksčiau. Vieni mokslininkai teigia, kad dėl to yra kalti patys

senyvi žmonės kurie pradėjo save laikyti prastesniais už kitus, kiti aiškina, kad vis dėl to kaltas jaunimas, kuris vis mažiau domisi senatve kaip reiškiniu, bei senaisiais mūsų visuomenės atstovais.

2. Senų ir pagyvenusių asmenų socialinių ryšių kaita

2.1. Socialinių vaidmenų kaita senatvėje

Gerontologai analizuoja biologinius bei socialinius senėjimo procesus, jų sąveiką gyvenimo eigoje. Siekiant suprasti senėjimo priežastis bandoma sukurti sąlygas, būtinas sėkmingam senėjimui ir senatvei. Psichologai nagrinėja kūno koordinacijos bei intelektualinės veiklos pakitimus. Biologai savo ruožtu tyrinėja kaip senėjimas veikia žmogaus imuninę sistemą. Gydytojai siekia atrasti ligų gydymo būdų žmonėms, kurių imuninė sistema nusilpusi, kurie turi psichikos sveikatos problemų. Aplinkos pritaikymo specialistai siekia sukurti jaukią, patogią ir saugią gyvenamą aplinką. Socialiniai darbuotojai padeda sustiprinti, atstatyti ar iš naujo sukurti socialinį ryšį su aplinka. Sociologai bando analizuoti kaip žmogaus senėjimas paveikia socialinius jo vaidmenis, ryšius.

B. H. Lemme (2003) socialinį vaidmenį įvardija kaip veiklą ir santykius, kokių tikimasi iš žmogaus, užimančio tam tikrą socialinę padėtį ir iš su juo bendraujančių žmonių. Vaidmuo formuoja tiek konkretaus žmogaus elgesį, tiek ir kitų elgesį su juo. Senstant prasta fizinė sveikata socialinį bendravimą sutrikdo dviem būdais: dėl prislėgtos nuotaikos ir nusiminimo mažėja individo jėgos, be to, apribojamos galimybės užmegzti ir palaikyti ryšius. Senatvėje socialinių ryšių apimtis mažėja. Tą mažėjimą mėgina aiškinti dvi teorijos: atsiskyrimo- teigia, kad senatvėje vykstantys procesai lemia tai, kad žmogus ir visuomenė tolsta vienas nuo kito, simboliškai ruošdamiesi mirčiai. Paprastai mažėja socialinės veiklos apimtis ir lygmuo, kadangi individas savo noru pasitraukia iš socialinių vaidmenų ir tolsta nuo kitų žmonių. Aktyvumo teorija teigia: jog pasitenkinimas gyvenimu išlieka tiek, kiek aktyviai žmogus dalyvauja socialiniuose vaidmenyse ir ryšiuose su kitais, todėl seno žmogaus atsiskyrimas yra priverstinis, o ne savanoriškas. Senatvėje socialiniams žmogaus vaidmenims kyla naujos kliūtys.

V. Dumbliauskas (1999), pateikia tokias senatvės problemas:

- Socialinių padėčių bei vaidmenų praradimas, nereikalingumo jausmas. Tik maža vyresniųjų dalis turi galimybę bendrauti su artimaisiais, palaikyti socialinius ryšius su kitais;
- Sveikata. Senstant kūnui vis dažniau kyla sveikatos sutrikimų, organizmas tampa mažiau atsparus ligoms;
- Pablogėjusi materialinė padėtis. Sulaukus pensijos žmogus priverstas palikti darbą ir tenkintis gaunant ne lygiagrečią atlyginimą pensijai;
- Nusistatymas prieš senus žmones ir jų diskriminacija. Senstantis žmogus daug ko netenka: keičiasi jo kūnas, silpnėja fizinės jėgos, sveikata, tačiau jis tampa turtingas gyvenimiška patirtimi, atsparusis netikėtumams ir gyvenimo negandoms, pakantesnis ir

ramesnis sau ir kitiems. Psichologas B. G. Knight teigia, senesni žmonės lengviau nei jaunimas kalba apie mirtį, pripažįsta, jog gyvenimas žemėje turi pabaigą.

A. Palujanskienė (2002), B. Gaigalienė (1999) teigia, kad siaurėjant senų ir pagyvenusių žmonių socialiniams ryšiams tarp svarbių asmenų atsiduria gydytojas, medicinos sesuo, panašaus amžiaus kaimynai, higieninius poreikius padedantys tenkinti asmenys. Autorės socialinius pokyčius įvardija tokiais kaip: vienatvė, finansinis nesaugumas, priklausomybė nuo kitų, jausmas, kad esi nereikalingas, nepageidaujamas, globos poreikis, liūdesys, socialinė krizė, kasdieninės veiklos apribojimas, psichinės būklės pakitimai. Senėjimą tiesiogiai veikia išsilavinimas, profesija, šeima, draugai, turimos pajamos. Seniems žmonėms naujai užmegzti socialinius ryšius daug sunkiau nei jauniems.

Anot I. Gruščinkienės ir E. Rudzinskienės (1999), apie vyresnio amžiaus žmonių problemas vis plačiau pasaulyje imta kalbėti po 1999 metų, kurie netgi buvo paskelbti „Pagyvenusių žmonių metais“. Pagyvenę ir seni žmonės yra socialinė grupė, kuriai būdingas ne tik savitas gyvenimo būdas, bet ir specifiniai poreikiai. Sendamas žmogus vis labiau jaučiasi psichologiškai pažeidžiamas. Senatvėje labai daug kas priklauso nuo geros nuotaikos, malonių, draugiškų santykių su kitais žmonėmis ir nuo paprasčiausio kasdieninio gerumo. Medikai tai patvirtina dar pridurdami, kad žmogaus ryšyje su žmogumi labai dažnai slypi jo optimizmo ištakos, o optimizmas net ir senatvėje neleidžia išblukti ryškioms gyvenimo spalvoms, žadina kūrybą, pasitikėjimą savo jėgomis.

N. Večkienė (2002), senatvę lygina su vienatvės jausmu. Ji teigia, kad kai vaikai tampa savarankiškesni ir palieka tėvus, o artimieji ir draugai pamažu traukiasi iš gyvenimo atsiranda vienatvės ir nereikalingumo jausmas. Pasenęs žmogus pradeda jausti vienatvę, kuri jį nepaprastai kankina. Tačiau, kita vertus, labai daug kas priklauso ir nuo paties žmogaus. Jeigu jis nepasiduos, nesijaus pašaliniu, nereikalingu, vienatvės jausmas jį kankins daug mažiau. Senėjimas įvairias būdais gali pakeisti gyvenimo stilių, jis atneša ir tam tikrą laisvę nuo socialinių apribojimų, leidžia atsisakyti netenkinančio gyvenimo stiliaus. Dėl neigiamų išorinių ir vidinių veiksnių formuojasi svarbus senatvės aspektas – gyvenimo prasmės nesuradimas arba praradimas. Jei senas žmogus praėjusį savo gyvenimą vertina kaip beprasmį, tai jam neleidžia tobulėti kaip asmenybei, siekti naujų tikslų.

Labai panašiai rašo ir R. C. Atchley (1997) bei G. D. Myers (2000). Jie teigia, kad socialiniai vaidmenys labai reikšmingi kiekvienam individui, nes būtent per juo jis suvokia save. Abu akcentuoja, jog kiekviename amžiaus tarpsnyje egzistuoja sąvoka „amžiaus normos“, kurios pasako, kas yra leidžiama ar reikalaujama iš tam tikro amžiaus žmonių, kokie jie turi ar privalo būti. Amžiaus normose slypi daug įvairiausių prielaidų, kuriomis siekiama apibrėžti ne tik ką žmogus

privalo daryti, bet ir ką sugeba. Kai kurios bendro pobūdžio normos nustato tinkamą įvairių socialinių vaidmenų atlikėjų pasirengimą, išvaizdą ar elgesį. Kitos reguliuoja individo įėjimo, veikimo ir pasitraukimo iš socialinių vaidmenų, grupių ir institutų etapus. Daug amžiaus normų yra fiksuotos tradicijose, kitos netgi teisiškai įformintos. Lyginant laisvalaikio sritis yra nustatyta, kad vyresni žmonės mažiau sportuoja, mažiau laiko praleidžia aktyviai ilsėdamiesi gryname ore.

P. Brown ir C. Sutton (1999) teigia, jog senstant šalia biologinių žmogaus pokyčių susiduriama ir su psichologinėmis problemomis kurių pasekmėje keičiasi socialiniai ryšiai. Psichologinės problemos susijusios su prisitaikymu prie naujo gyvenimo tarpsnio būtent: kai atsiranda daug laisvo laiko, mažėja bendravimo partnerių, finansinės galimybės. Suprantama, kad bendri fiziologiniai, psichologiniai, socialinio senėjimo požymiai kiekvieno žmogaus gyvenime įgyja savitą atspindį. Todėl socialinis žmogaus amžius priklauso nuo to kaip jis jaučiasi.

L. C. Jonson (2001) aprašo, kaip tyrėjas Cutler ištyrė, kad amžius beveik nekeičia dalyvavimo organizacijose iki senatvės, jei socioekonominė situacija ir pagyvenusio ir seno žmogaus socialinis statusas kontroliuojamas. Tyrėjas nustatė, kad jaunimas ne toks aktyvus bendruomenėje nei vidutinio ar pagyvenusio amžiaus žmonės. Vyresnio amžiaus žmonių aktyvus dalyvavimas bendruomeniniame gyvenime paaiškinamas tuo, kad įvykus dideliame pokyčiui gyvenime t.y. išėjus į pensiją, labai keičiasi žmogaus poreikiai, jausmai. Tokiu momentu žmogus išgyvena pasikeitimą, todėl ieško naujų veiklos sričių, kurios nors dalinai kompensuotų buvusias. Įvairus dalyvavimas bendruomenės gyvenime – galimybė žmonėms veikti kartu, daryti įtaką, kontroliuoti socialines, ekonomines, politines problemas.

C. Sutton (1999) pažymi, kad pagyvenusiems žmonėms atsiranda polinkis burtis, dalintis patirtimi bei žiniomis, pabūti tiesiog kartu su bendraamžiais, pasipasakoti savo problemas, todėl jie gana aktyviai dalyvauja bendruomeniniame gyvenime taip patenkindami savo socialinius poreikius. Bendruomeninę veiklą išskiria kaip specifinę, kryptingą ir svarbiausia bendruomenės narius įgalinančią veiklą.

B. Gaigalienė (2001) pastebi, kad mūsų šiandieninėje visuomenėje būdingos trys specifinės pagyvenusių žmonių veiklos sritys – bažnyčios organizuojama veikla, politinė – patriotinė veikla ir savanorystė. Lietuvoje kaip ir nuo seno pagyvenę žmonės atėjus „gyvenimo rudeniui“ buriasi į bendrijas, dalyvauja savanoriškuose renginiuose, didelį vaidmenį jų gyvenime atlieka bažnyčia. Katalikų bažnyčios veikla labiau populiori vyresnio amžiaus žmonių grupei, be to bažnyčios veiklai dažniausiai vadovauja taip pat vyresnio amžiaus sulaukę asmenys. Bažnyčiose veikia parapijos tikinčiųjų komitetai, taip pat Lietuvoje veikia katalikiškoji nevyriausybinė organizacija „Caritas“, kuri turi savo padalinius visose parapijose ir tos organizacijos savanoriai taip pat – pagyvenę žmonės. Yra bažnyčių kuriose veikia pagyvenusių žmonių dienos centrai, senelių namai kur

teikiamos globos ir priežiūros paslaugos, o šiose programose ypač aktyviai dalyvauja būtent pagyvenę žmonės. Politinė ir patriotinė veikla – specifinė sritis kurioje aktyviai ir nuoširdžiai dalyvauja pagyvenę žmonės. Pastebima, kad ši veikla aktyvėja didėjant amžiui. Į šią veiklos sritį įeina pagalba partijoms per rinkimus, dalyvavimas mitinguose, valstybinių švenčių minėjimuose. Buriasi bendruomeniniai pilietiniai komitetai, namų aplinkoje dažnos namų bendrijų valdybos, kurios nariai dažniausiai pagyvenę žmonės. Savanorystė Lietuvoje atgimė atgavus nepriklausomybę ir pradėjus kurtis nevyriausybinėms organizacijoms. Savanoriška veikla suprantama kaip galimybė kiekvienam nepriklausomai nuo lyties, išitikinimų ir kitų niuansų panaudoti savo sugebėjimus ir patirtį, įgyti naujų žinių, įgūdžių, susirasti draugų, įsitraukti į darbą ar padaryti kitiems ką nors gero. Pagyvenusiems žmonėms aktyviai dalyvaujant bendruomenės veikloje savanorystės pagrindu, svarbu patenkinti saviraiškos poreikį. Kelia pasitenkinimą nuveikti darbai, įneštas indėlis į bendruomenės gerovės kėlimą, užsimezga nauji santykiai.

Anot R. C. Atchley (1988), nuo to, kaip žmogus sutinka senatvę, priklauso jo tolimesnis gyvenimas. Pagyvenusių žmonių pamatinis gyvenimo lūžis sukasi apie individo gyvenimo įvertinimą prasmės ir beprasmybės kategorijomis. Priimdamas save bei savo gyvenimą tokius, kokie jie yra senatvėje, individas lieka atviras savo paties gyvenimo kaitai, darbo bei jėgų (įsipareigojimų) pokyčiams. Atsisakydamas priimti gyvenimo kaitą, asmuo pasiekia stagnaciją. Žmogaus senėjimas nulemia vaidmenų pasikeitimus. Jų socialiniai ryšiai priklauso nuo daugelio aspektų, taip pat ir nuo jų pačių.

Apibendrinant galima teigti, kad tiek jauni, tiek ir seni bei pagyvenę, nori jaustis reikalingais. Šiems žmonėms svarbu pagarba, dėmesys, įvertinimas. Užauginti ir išėję iš namų vaikai, išėjimas į pensiją, pakitęs fizinis funkcionavimas, didesnis laisvo laiko atsiradimas iš esmės keičia žmogaus gyvenimą, riboja iki tol atliekamų vaidmenų kiekybę ir kokybę. Tačiau gyvenimo branda nenusileidžia jaunystei, jeigu tik žmogus sveikas ir stiprus, aktyvus visuomenės narys. Svarbiausias žmogaus variklis yra prasmės ieškojimas, todėl svarbu, kad ypač pagyvenę ir seni žmonės atrastų ją užsiimdami tuo, kas malonu ir suteikia jėgų. Taigi viena iš sėkmingo pensinio amžiaus sudėtinių dalių yra sugebėjimas išlikti aktyviu.

2.2. Ekonominiai žmogaus vaidmenys senatvėje

Kaip teigia J. Kairys (2002), darbas (veikla) ir produktyvumas, yra pagrindinės vertybės kurios padeda žmogui geriau adaptuotis visuomenėje. Darbas asmeniui užtikrina pilnavertiškumą, reikalingumą ir pasitenkinimą gyvenimu. Jo netekimas padidina senatvės baimę, nes dažniausiai ji

asocijuojasi su atleidimu iš darbo, o dirbantys priešpensinio amžiaus žmonės stengiasi išsilaikyti darbo vietose kuo ilgiau, kad galėtų jaustis reikalingi ir patenkinti savo materialius poreikius.

L. Morozova (2003), rašo, kad demografijoje gyventojų senėjimo procesas suprantamas kaip gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai, didėjant pagyvenusių žmonių skaičiui ir jų daliai bendrame gyventojų skaičiuje. Demografiniu požiūriu senais ir pagyvenusiais vadinami neproduktyvus amžiaus žmonės. Daugelio pasaulio šalių praktikoje pagyvenusių žmonių statusas dažniausiai yra siejamas su ekonominiu veiksniu – žmogaus ekonominio aktyvumo nutraukimu, išėjimu į pensiją. Pačioje darbingų gyventojų struktūroje didėja vyresnio (40 metų ir daugiau) darbingo amžiaus gyventojų dalis. Darbingų gyventojų senėjimas tapatinamas su darbo išteklių senėjimu, kai jų sudėtyje didėja dalis „senų“ darbuotojų ir mažėja darbuotojų prisitaikančių prie gamybos ir technologijų pokyčių. Pagyvenusiųjų dirbančiųjų žmonių skaičiaus augimas kai kuriais atvejais veiksnyb stabdantis naujovių diegimą gamyboje, techninę ir organizacinę modernizaciją. Paprastai pagyvenę darbuotojai sugaišta daugiau laiko taikydami naujus darbo metodus, žinios kurias jie įgijo jau pasenę, o žmogaus sveikatos pablogėjimas ryšium su natūraliu senėjimo procesu apsunkina jo prisitaikymą prie pasikeitimų. Ekonominis senėjimo aspektas labiausiai yra susijęs su staigiu pajamų sumažėjimu, išėjimu į pensiją, nedarbu. Staigus pajamų sumažėjimas pagyvenusiam žmogui automatiškai lemia stiprų materialinės padėties pablogėjimą. Visavertis gyvenimas atrodo tolsta, sumažėja užimtumas, prastėja gyvenimo sąlygos, socialinis funkcionavimas.

S. Mikulionienė (2008), rašo apie vyraujančią diskriminaciją dėl amžiaus darbe, bei priėmimo į jį. Tai įtakoja ir nusistovėjęs požiūris į vyresnius: „senas, nukriošęs, nereikalingas, nespėja, neprisitaiko“. Pagyvenusių žmonių materialiniai poreikiai Lietuvoje daugiau ar mažiau yra užtikrinami valstybės politikos rėmuose, garantuojant žmonėms pajamas, socialines garantijas bei paslaugas. Anot H. Blonski (2003), atsiradus nedarbo fenomenai, labai smarkiai sumažėja pagyvenusių ir senų žmonių galimybės konkuruoti darbo rinkoje ir išlikti ekonomiškai aktyviais.

D. Stasiulevičienė (2002) teigia, kad renkantis veiklą labai svarbi yra ekonominė padėtis. Dalyvavimas įvairiuose renginiuose, kelionės, koncertai, pasisėdėjimai kavinėje – daug brangesnės veiklos sritys už pokalbį su kaimynais, artimaisiais ar televizoriaus žiūrėjimą.

Pasak I. Gruščinkienės ir E. Rudzinskienės (1999), šie žmonės visame pasaulyje turi daugiau problemų nei kitų amžiaus grupių atstovai: senstant vis labiau tolstama nuo visuomenės, pagyvenę ir seni žmonės labiausiai tampa pažeidžiami medicininiu, socialiniu ir ekonominiu atžvilgiu. Tarp tokių žmonių dažnas nedarbas, gyvenimą temdo priverstinis pasitraukimas iš aktyvios veiklos, jaučiama įtampa esant tarp jaunosios kartos atstovų. Vyresnio amžiaus žmonėms Lietuvoje nesuteikiama galimybė įsijungti į visuomenės gyvenimą. Bene didžiausia problema tampa sunki pensininkų materialinė padėtis, didėjantis skurdas. Lietuvoje išėjimas į pensiją atima ne tik

produktyvų vaidmenį visuomenėje, apriboja pajamas, bet verčia atsisakyti ir daugelio savo pomėgių.

N. Večkienė (2002), rašo, jog palipdomų pragyvenimo šaltinių paieškos senatvėje akivaizdžiai atskleidžia, kad vien pensinės išmokos negali užtikrinti pakankamų pajamų. Problemos neišsprendžia kai kuriose srityse suteiktos lengvatos pensininkams, tad ekonominiu požiūriu seni žmonės išlieka viena nesaugiausių socialinių grupių, nes pensijų dydis neatitinka seno žmogaus poreikių masto, be to dalį savo pajamų jie priversti yra skirti vaistams.

Pasak V. Stankūnienės (2002), 1999 metais skurdo lygis 60 – 69 metų amžiaus grupėje siekė apie 12,1 proc., 70 – 79 metų grupėje – 16 proc., o tarp 80 – metų ir vyresnių jis buvo net 25,6 proc. 2006 metais atliktų tyrimų pajamų ir gyvenimo sąlygų duomenimis žemiau skurdo ribos gyveno 22 proc. 65 m. ar vyresnio amžiaus asmenų, palyginus su 2005 metų tyrimais tai net 5 procentais daugiau. Autorė teigia, kad lyginant gyventojų surašymo duomenis 1989 metų ir 2000 metų dėl darbo jėgos tyrimo, pastebimos kai kurios tendencijos. Abiem atvejais Lietuvoje gyventojų ekonominis aktyvumas su amžiumi turi tendenciją mažėti. 1989 metų tyrimas parodė, jog sovietmečiu ne maža dalis žmonių ekonomiškai aktyvūs išlikdavo iki gilios senatvės. Tuo tarpu 2000 metais, netgi priešpensinio amžiaus žmonių ekonominis aktyvumas buvo gerokai žemesnis nei 1989 metais. Praėjusių metų pabaigoje Lietuvoje dirbo 91 tūkst., arba 13 procentų 60 metų ir vyresnių gyventojų, arba kas penktas tokio amžiaus vyras ir kas vienuolikta moteris, palyginus su 2006 metais darbingumas išaugo 2 procentais.

Apibendrinant galima teigti, kad ekonominiai pokyčiai smarkiai įtakoja socialiai pažeidžiamiausio visuomenės sluoksnio – pagyvenusių žmonių – gyvenimo kokybę. Iki tol atliekami vaidmenys išnyksta, o likę silpnėja. Ekonominis aktyvumas sulaukusių pensinio amžiaus kasmet turi tendenciją mažėti, o sulaukusių 70 metų jis tendencingai mažėja. Šiuolaikinė visuomenė susiduria su būtinybe sukurti sąlygas darbo pagal išgales didelėms senstančių darbuotojų masėms. Taip pat turi būti mažinami reikalavimai, modifikuojama darbo aplinka. Pensininkų ar pagyvenusių žmonių darbas arba kitoks jų užimtumas didina jų materialinę gerovę, o taip pat turi įtakos sveikatai bei psichinei būklei. Pensinio amžiaus žmonės susiduria su daugeliu socialinių, ekonominių ir psichologinių rūpesčių. Materialūs sunkumai, nesutvarkyta buitis, suvaržytos finansinės galimybės padaro gyvenimą problematišką.

2.3. Tėvų vaidmens netekimas

Tėvai dažnai nenori, kad jų vaikai užaugtų, todėl, kad užaugę jie palieka juos, o tėvams, kaip jiems patiems atrodo, nebelieka kuo rūpintis. Priežastį kodėl kadaise patys susituokė, seniai pamiršo. Vos šeimoje gimė vaikai, jų gyvenimo prasmė tapo būti „gera motina“ ir „geru tėvu“.

R. C. Atchley (1988), teigia, kad užaugus vaikams ir palikus tėvų namus šeima simboliškai vadinama „tuščiu lizdu“. Tai etapas kurio metu suaugę vaikai išvyksta iš tėvų namų ir pradeda savarankišką gyvenimą. Šiuo metu tai yra dažnas reiškinys, nes tėvai ilgiau gyvena ir augina mažiau vaikų. Tokiu metu keičiasi ne tik santykis su atžalomis, bet ir ankstesnis tėvų gyvenimo būdas, jų tarpusavio santykiai. Vieniems „tuščias lizdas“ asocijuojasi su didesne laisve ir didesnėmis galimybėmis, kitiems – su beprasmybe. Gedėjimo procesui būdingas ne tik liūdesys, bet ir pyktis, kuris nukreiptas ne į savo vaikus, bet projektuojamas į kitus žmones, kurie kaip jai atrodo „verčia vaiką tolti nuo šeimos“.

Anot A. Palujanskienės (2002), kol žmonės dalyvauja šeimos gyvenime bei užimtumo veikloje, jie nesiskiria nei socialiai, nei psichologiškai nuo jaunesnių žmonių. Tad pirmieji senatvės požymiai, kai žmogus pajunta artėjančią senatvę, atsiranda po to, kai vaikai suauga ir palieka namus. Senėjimas nulemia žmogaus vaidmenų pasikeitimus. Senstant mažėja socialinė sąveika, žmogus dažnai prieš savo norą yra išstumiamas iš aktyvaus gyvenimo. Atsiskyrimas nuo šeimos ir užimtumo labai keičia gyvenimą. Nors šis laikotarpis atrodo nereikšmingas, tačiau turi didelės įtakos tėvystės vaidmens kaitai bei senų tėvų ir vaikų tarpusavio santykiams. „Tuščio lizdo“ reiškinys gali tapti emocinės įtampos, izoliacijos, vienatvės ir nereikalingumo jausmų atsiradimo priežastimis, kurias gali kompensuoti vaikaičių priežiūra. Atrodo, kad gyvenimas jau praėjo, kad nieko prasmingo jau nebus, viskas jau praeityje, jau „senatvė“. Tėvystės vaidmens netekimas gali būti tolygus gyvenimo reikšmingumo praradimui.

Pasak R. Naujanienės (2002), jei motinystė buvo pagrindinis gyvenimo tikslas, išvykus vaikams situacija gali prilygti tragedijai. Iškeliavus vaikams daugiau neigiamų emocijų išgyvena tos motinos, kurios visą gyvenimą sieja su motinos vaidmeniu: dėl jo paaukojusios darbą, karjerą. Motinos vaidmuo tokioms moterims – egzistencijos esmė. Yra tėvų, kurie dėl vaikų dažnai atsisako savo asmeninio gyvenimo, jie gyvena jų interesais, poreikiais, todėl vaikų išėjimas iš namų tampa labai skaudus. Tačiau tai reikia suvokti kaip vieno iš gyvenimo etapų baigtį. Prasideda naujas etapas, kurio prasmė paaiškės ateityje. Atsiradus daugiau laisvo laiko galima siekti įgyvendinti jaunystėje turėtas svajones, išmokti naujų dalykų, netgi iš naujo surasti ryšį su sutuoktiniu. Atsiskyrus vaikams atsiranda gera proga tėvams vėl atsigręžti į savo gyvenimus.

D. J. Levinsonas (1986) sako, kad vaikams išėjus moteris vėl atsigręžia į vyrą, vėl tampa labiau žmona nei vaikų motina. Vyras taip pat ima suprasti, kad profesinėje srityje jis pasiekė ką galėjo ir daugiau vargu ar pasieks. Vyrams dažniau nei moterims reikia moters pripažinimo ir dėmesio. Abu iš naujo įvertina vienas kitą jau nebe kaip meilužiai, bet kaip lygiaverčiai asmenys. Tik suvokus ir susitaikius, kad vaikai yra atskiros asmenybės, skirtingos nuo tėvų, turinčios savo gyvenimo kelią ir savo tikslus, kad nauja karta nėra senosios tąša ir kad vaikai nėra tam, kad gyventų pagal nerealizuotas tėvų gyvenimo svajones, tampa daug paprasčiau išverti ir susitaikyti su vaikų išėjimu iš namų.

Apibendrinant galima teigti, kad vaikams palikus namus daugumai tėvų gyvenimas tampa beprasmis, kupinas įtampos ir netekties jausmo, ypač tai išgyvena moterys, kurioms motinystė buvo svarbiausias vaidmuo gyvenime. Tačiau suvokus tai, kad gyvenimas dar nesibaigė ir daug kas prieš akis, tai pats metas susikoncentruoti ties savo gyvenimu, interesais, poreikiais. Ilgėjanti gyvenimo trukmė ir atstumo tarp kartų mažėjimas leidžia jiems ilgiau pabūti kartu. Neretai dabar tėvai ir vaikai sensta kartu.

2.4. Darbingo žmogaus vaidmens netekimas

Darbinė veikla suaugusiojo raidoje užima pagrindinę vietą. Svarbiausia paauglystės pabaigos ir jaunystės raidos užduotis – pasirinkti profesiją, nes šis sprendimas lemia visą mūsų gyvenimą. Nuo profesijos priklauso socialinė ekonominė padėtis kuri apima: ekonominę padėtį kurią lemia pajamos, socialinę padėtį priklausančią nuo išsilavinimo, darbinę padėtį, vertinamą pagal profesiją. Nuo profesijos tiesiogiai priklauso pajamos, o jos apsprendžia gyvenimo būdą, gyvenamąją vietą, sąlygas. Nuo to kur ir kaip gyvenam priklauso mūsų laisvalaikis, o kadangi darbe praleidžiame didesnę laiko dalį, nuo profesijos priklauso mūsų socialiniai kontaktai, draugai. Mūsų profesija apibrėžia ir visuomenės lūkesčius: kaip mes privalome elgtis, rengtis.

Išėjimas į pensiją – svarbiausia vėlyvosios pilnametystės raidos užduotis ir baigiamoji profesinio ciklo pakopa. Šiais laikais tai antrosios gyvenimo pusės reiškinys, taigi šiuolaikine prasme išėjimas į pensiją – nūdienės industrinės visuomenės reiškinys ir santykinai nauja gyvenimo pakopa atsiradusi tik XXa. ir tapusi įprasta po II pasaulinio karo. Šiuo gyvenimo laikotarpiu kiekvieno individo patirtis ir reakcija į pokyčius bei vaidmenis priklauso nuo daugelio kintamųjų.

Senti ir jaustis laimingam nėra lengva užduotis. Perkopus 60 – dešimtmečio slenkstį susilpnėja atvirumas aplinkai, sumažėja aktyvumas, atsiranda vienatvės jausmas. Daugelis išėjimą į pensiją suvokia kaip slegiantį kompetencijos praradimą ir jaučiasi išstumti iš aktyvios visuomenės. Žmogui paliekant darbą jo gyvenime įvyksta pasikeitimai nepriklausomai nuo to ar į pensiją išėjo

priverstiniu būdu, ar savo noru. Tačiau visgi išeinančių į pensiją, laukia nauja patirtis, naujos situacijos, kurias reikia įvertinti ir išgyventi.

Kaip jau minėta anksčiau, dauguma autorių žmogaus senatvę sieja su išėjimu į pensiją. Požiūris į pensiją susiformuoja veikiamas įvairių veiksnių: nuo profesinės padėties, statuso, uždarbio iki požiūrio į savo darbą. P. Pekas (1968) teigė, kad viena iš senatvės problemų kurią reikia spręsti – profesinio vaidmens pakeitimas kitu. Daugelis dirbančiųjų žmonių savo padėtį ir save patį vertina per profesinės veiklos prizmę. Dirbantis žmogus, pasiekęs per gyvenimą aukštą savigarbos lygį ir turėdamas visuomenėje paklausią profesiją, išėjęs į pensiją priverstas keisti savo profesinį unikalumą kitu. Išėjus į pensiją turima mažiau aktyvaus laisvalaikio, pramoginės veiklos. Žmonės tampa aktyvesni užsiimdami namų ūkio darbais, tvarkydami buitines reikalus, palaikydami socialinius santykius. Išėjimas į pensiją sumažina kontaktų galimybę, padidina izoliaciją, sumažina ekonominį saugumą. Tačiau visgi viena iš sėkmingo pensinio amžiaus sudėtinių dalių – gebėjimas išlikti aktyviu. Dažnai linkę išėjimą į pensiją vertinti kaip produktyvaus gyvenimo laikotarpio pabaigą, po kurios eina nežinia. Išėjus į poilsį, darbui skirtas laikas sumažėja beveik perpus, automatiškai sutrumpėja vidutinė darbo savaitė, o vakarai ir savaitgaliai tampa asmeninems reikmėms skiriamu laiku, įprastomis tampa atostogos, daugėja šventinių dienų. Visa tai reiškia, kad individo išėjusio į pensiją laikas skiriamas neprivalomai ir maloniai veiklai, kažkada buvęs prabanga, tapo įprasta gyvenimo dalimi. Laisvalaikio veikla išties gali būti labai tikslinga, turinti apibrėžtus siekius, lemianti gyvenimo kokybę. Šis laikas gali būti skiriamas tik poilsiui, tačiau galima ir mąstyti, mokytis, ieškoti saviraiškos būdų, o pagrindinis pensininko pasitenkinimas pensiniu amžiumi – konstruktyvus laiko panaudojimas, konstruktyvi veikla, tarpasmeniniai kontaktai.

Pasak J. Smilgevičiaus (1994 – 1995), daugelis pensinio amžiaus žmonių ne tik, kad nori toliau tęsti darbą, nes turi nemažą patyrimą, bet yra ir valstybės gamybinis potencialas, kurio atsisakyti būtų neprotinga. Autorius teigia, kad žmogaus senėjimas vyksta nevienodai, jis yra diferencijuotas ir priklauso nuo žmogaus gyvenimo ir darbo sąlygų. Netekę mėgstamo arba gerai išmanomo darbo, seni žmonės, ypač vyrai, gali pasijusti bejėgiais ir niekam nereikalingais. Tam, kad žmogus prisitaikytų prie naujo gyvenimo ritmo, turi suvokti savo padėtį ir įsisąmoninti problemas. Tokiu būdu jis pradėtų adekvačiau mąstyti ir kontroliuoti savo gyvenimą, sąmoningai siekti užsibrėžtų tikslų. Labai rimta prielaida sunkumams išėjus į pensiją atsirasti – įplaukų sumažėjimas. Ne paslaptis, kad pajamos turi didelę įtaką asmens poreikių tenkinimui, savo galios bei vertės suvokimui. Daugelis pensinio amžiaus žmonių nesijaučia visuomenėje visaverčiais nariais, netgi visuomenės dalimi. Jie beveik nedalyvauja visuomeniniame kultūriniame gyvenime,

nes būtent lėšų stygius yra to priežastis. Finansiškai jie jaučiasi nepajėgūs ir dėl lėšų stygiaus jie mažiausiai perka.

Kaip teigia J. F. Stalford (1998), beveik yra įrodyta, jog prievartinis išėjimas į pensiją gali labai pagreitinti senėjimo procesą, o tuo tarpu tęsiančių kokią nors veiklą pensinio amžiaus žmonių gyvenimo kokybė pagerėja. Kadangi pagyvenę žmonės gali disponuoti savo laivu laiku, į tai atsižvelgus jiems galima gražinti aktyvų vaidmenį visuomenėje, pavyzdžiui, įtraukiant juos į savanorišką veiklą. Gera sveikata ir pakankamos pajamos visada svarbios, o ypač senatvėje. Daug pasitikėjimo, drąsos jiems suteikia žinojimas, kad jie jau pragyveno ilgiau negu jų šalyje nurodoma vidutinė gyvenimo trukmė, taip pat kai mato, kad vyresni už juos žmonės vis dar yra laimingi ir aktyvūs.

R. C. Atchley (1997), pastebi, kad ypatingą vaidmenį moters sprendimui išeiti į pensiją vaidina situacija šeimoje. Moteris gal išeiti anksčiau į pensiją, pavyzdžiui kartu su savo vyru, be to moters sprendimas išeiti į užtarnautą poilsį labiau priklauso ne nuo jos pačios, o nuo jos vyro gaunamų pajamų. Išėjusios į pensiją moterys kiekvienai veiklai skiria dvigubai daugiau laiko nei dirbdamos. Dauguma jų daugiau laiko skiria namų, finansinei ir socialinei veiklai negu prieš išeinant į pensiją. Autorius teigia (1976), kad tik mažos dalies individų tapatumas remiasi profesine veikla, kad išlieka pakankamai galimybių gyventi pilnavertišką gyvenimą, išsaugoti savimone, kad išėjus į pensiją veiklos ir vaidmenų pokyčiai yra minimalūs. Taigi išėjimas į pensiją suprantamas ne kaip staigus krizės ar visiškas vaidmenų pasikeitimas, tačiau kaip ilgalaikius padarinius sukeltantis įvykis. Pažymima, kad išėjimas į pensiją gali turėti ir teigiamų pusių: atsiranda daugiau laiko pabūti su sutuoktiniu, tai yra išryškėja sutuoktinio vaidmuo kuris buvo jau išblėsus, sumažėja stresas, atsiranda didelės galimybės užsiimti sau malonia veikla.

Kalifornijos universiteto medicinos mokyklos mokslininkai daug studijavę išėjusių į pensiją padėti, sudarė jų veiklos bei teigiamų laikysenų sąrašą kaip siekti vidinės darnos nepuolant į neviltį:

- Apsispręsti, kad išeinant į pensiją, išeinama iš darbo, bet ne iš gyvenimo;
- Puoselėti teigiamą požiūrį į viską ir su humoru žiūrėti į save, į kitus, į aplinką ir situaciją;
- Gyvenime turėti konkretų tikslą;
- Kasdien padėti kitiems, nes iš to kyla jausmas, kad esi reikalingas;
- Normaliai pailsėti, bet gyvenime būti ir veikėju, ne tik žiūrovu;
- Pristabdyti ambicingus norus;
- Domėtis gyvenimu, jį stebėti, sekti politines žinias;
- Skaityti knygas;

- Kasdien padirbėti fiziškai;
- Vystyti gomurio skonį, nes senatvėje mažėja apetitas;
- Daug vaikščioti, daugiau dėmesio kreipti į aprangą, neapsileisti;
- Dalyvauti religinėse pamaldose;
- Gyventi taip, tartum gyventum dar šimtą metų.

Ž. Valiulienė straipsnis „Senatvės pažinimas“⁴

Kaip teigia I. Gruščinkienė, E. Rudzinskienė (1999), ir B. H. Lemme (2003), individas baigia vertinamą dirbančiojo rolę ir ima vaidinti kitą, vadinamą „antro reikšmingumo“. Tai naujo etapo pradžia, galimybė aktyviau dalyvauti visuomeniniame gyvenime, imtis naujos veiklos ir išsikelti naujus tikslus. Taigi pensija tapo savotišku simboliu, reiškiančiu perėjimą į senatvę. Tai naujo etapo pradžia, galimybė aktyviau dalyvauti visuomeniniame gyvenime, imtis naujos veiklos ir išsikelti naujus tikslus. Išėjimas į pensiją – galutinis įrodymas tiek visuomenei, tiek ir pačiam individui, kad jo vaidmenys keičiasi.

Apibendrinant galima teigti, kad tradiciškai teigiama jog išėjimas į pensiją nepalankiai veikia žmones, kelia grėsmę jų fizinei ir psichinei sveikatai. Netekus to ką teikė darbas mažėja savigarba ir reputacija, atsiranda polinkis į užsisklendimą ir izoliaciją, prastėja sveikata, gyvenimo džiaugsmas. Pablogėjus materialinei padėčiai žmonės jaučia diskomfortą ir atstūmimą visuomenėje, nutrūksta socialiniai ryšiai, nes išėję į pensiją dauguma žmonių nepalaiko ryšių su kitais. Tačiau viskas priklauso nuo pačios asmenybės, nes išėjimas į pensiją gali būti ir naujų galimybių pradžia. Keičiantis darbo modeliams ir darbo laikotarpiui pasiskirsto tolygiau, o laisvalaikis užpildomas produktyvia, pasitenkinimą teikiančia veikla ir tapdamas gerovės šaltiniu įgyja naują prasmę. Išėjimas į pensiją – galutinis įrodymas tiek visuomenei, tiek ir pačiam individui, kad jo vaidmenys keičiasi.

2.5. Sutuoktinio netektis, našlystės vaidmuo

R. Sargautytė (2002), našlystė – tai yra sutuoktinio mirtis, kuri yra dažna senų ir pagyvenusių žmonių tarpe. Po sutuoktinio mirties žmogų kankina emociniai simptomai kurie turi kelias stadijas. Pirminė – šokas – patiriama staigaus praradimo atveju. Šoko stadija trunka neilgai. Tai staigus vidinės pusiausvyros netekimas, kai žmogus nesuvokia kas jį ištiko, žmogus visiškai nepajėgus priimti sprendimų. Kita stadija – pripažinimo – pasipriešinimo. Žmogus suvokia netekimo faktą,

⁴ Ž., Valiulienė, „Senatvės pažinimas“

<http://209.85.135.104/search?q=cache:Lai96qjda44J:www.ku.lt/svmf/reabilitacija_ir_slauga/docs/slauga-vasaris.pdf+jav+senatv%C4%97s+reikal%C5%B3+kra%C5%A1to+taryba+1962+paskelb%C4%97&hl=lt&ct=clnk&cd=4&gl=lt&lr=lang_lt>

tačiau iš inercijos tam priešinasi. Gedulo stadijoje išgyvenamas gilus liūdesys, sielvartas. Čia galutinai įsisąmoninami ištikto praradimo padariniai, priimamas jo negrįžtamumas. Labai svarbu gedulo stadiją užbaigti atsisveikinimu. Kartu tai susitaikymas su permainomis, atsiskyrimas nuo praeities. Tokiu atveju, praeitis liaujasi motyvavusi žmogaus elgesį, jis tampa laisvas, nepriklausomas, pasirengęs priimti naują patirtį.

K. Trimakas (1997) teigia, kad ne visada visas procesas išgyvenamas nuosekliai, dažnai „atkrentama“ ir grįžtama į buvusią stadiją. Toks „atkritimas“ pasireiškia lėtinėmis, neigiamomis emocijomis, pykčiu, bėgimu į praeitį, vengimu planuoti, kalbėti apie ateitį. Dabartis asocijuojasi su visišku gyvenimo nepasitenkinimu.

S. Mikulionienė (2002) teigia, kad gyvenimui įpusėjus, daugelis žmonių turi gyvenimo partnerį ir nedaug tokių kurie nesukūrė šeimos arba, pradėję sutuoktinį, vėl tapo vieniši (4 lentelė). Su amžiumi šeimyninė padėtis keičiasi ir ypač tai būdinga vyresnėms amžiaus grupėms. Su kiekviena vyresne amžiaus grupe susituokusių skaičius sparčiai mažėja, o našlių skaičius auga. Netektis – dėl kito žmogaus mirties apimantys jausmai ir liūdesys, kurie gali praeiti po kurio laiko arba nepaeiti niekada. Sutuoktinio netektis dažnai reikalauja didžiulės dvasinės stiprybės, savotiškos išminties ir gebėjimo išmokti gyventi vienam. Tokiu momentu ypatingai svarbi artimųjų ir kitokia socialinė parama.

4 lentelė

60 metų ir vyresnių skaičius 1000-iai gyventojų⁵

	Vyrai	Moterys
Vedę/ištekėjusios	781	390
Našliai/našlės	125	473
Išsituokę/išsituokusios	57	65
Niekada nebuvo santuokoje	36	71

N. Liobikienė (2002), teigia, kad sutuoktinio išgyvenimo stiprumas priklauso nuo keleto veiksnių: ryšio tarp sutuoktinių pobūdžio ir stiprumo, socialinių ryšių, bendravimo su vaikais ir šeimos ryšių, asmenybės brandos ir savo socialinio suvokimo. Vyro ir moters našlystės ypatumai šiek tiek skiriasi. Pagyvenusios našlės vaidmuo siejasi su tradicijomis, kultūra, religija. Našlė turi saugoti vyro atminimą, greitai laiku nesusidomėti kitu vyru. Netekimas žmonos vaidmens moteriai sunkiai išgyvenamas. Pasikeičia ekonominė padėtis, kuri reiškiasi patekimu į žemesnę socialinę klasę. Po vyro mirties būtina iš naujo atrasti savo vietą ir suvokti savo vaidmenį. Tuo tarpu vyrams našliams prastesnė ekonominė padėtis nėra aktualiausia. Jie ją ne taip jaučia kaip moterys.

⁵ Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=91> [Dokumento atnaujinimo data: 2005 08 28]

Sutuoktinės praradimą jie tapatina su sutuoktinio vaidmens praradimu. Moterys greičiau prisitaiko prie pasikeitimų nei vyrai. Jos greičiau įprasmina savo gyvenimą. Moterų gyvenimo trukmė yra ilgesnė už vyrų, todėl didžiąją dalį našlių sudaro būtent jos.

Kaip teigia Lopata (1973), sunkiausias laikotarpis po sutuoktinio mirties yra pirmi dvylika mėnesių, po to ateina palengvėjimas. Apie 20 procentų asmenų, tapusių našliais, nesugeba susitaikyti ir įveikti netekties sukeltos streso būsenos. Asmens netekties išgyvenimas, anot Lopatos, pasireiškia 3 formomis:

- Fiziologinė reakcija – energijos netekimas, raumenų silpnumas, tuštumo jausmas, galvos skausmas;
- Emocinė reakcija – pyktis, nerimas ir minčių apie ligą atsiradimas;
- Intelektinės netekties procese vyksta atminties „apsivalymas“ nuo blogų minčių apie velionį. Neigiami įspūdžiai ištrinami, pasilieka tik teigiami, idealizuoti prisiminimai. Yra pastebėta, kad našlių mirtys daug dažnesnės negu susituokusių porų.

Pasak I. Gruščinskienės ir E. Rudzinskienės (1999), našlystė, didėjanti izoliacija veda prie didžiausios pagyvenusių ir senų žmonių problemos – vienatvės. Kai prarandamas artimas, mylimas žmogus, iškyla daug problemų, kurios atsiranda dėl susitaikymo su nauju našlio ar našlės vaidmeniu. Našlystė susijusi su psichologinėmis, socialinėmis, ekonominėmis problemomis. Likus vienam gyvenimas reikalauja išmokti gyventi kitaip, kitaip atlikti namų ruošą, kitaip maitintis, peržiūrėti draugus ir pasilikti su tais, kuriais jaučiamas tarpasmeninis ryšys.

Tokias problemas išvelgia ir R. C. Atchley (1997). Ekonominė problema – mirus sutuoktiniui pajamos paprastai sumažėja, ypač, jei miršta vyras. Daug svarbesnės yra psichologinės pasekmės. Našlystė veda izoliacijos link. Labai dažnai žmogus praranda ryšius su mirusio artimaisiais, vieno iš sutuoktinių mirtis taip pat gali nutraukti ryšius su kai kuriais draugais. Našlystė labai dažnai būna sudėtingas vaidmens pokytis, kuris pažeidžia kasdieninį gyvenimą. Kiekvienam iš mūsų reikalinga kokia nors sąveika su kitais žmonėmis, kurios nebuvimas sukelia nereikalingumo jausmą. Tad sprendžiant našlystės problemą didžiulį vaidmenį vaidina draugai. Senatvėje draugystė tampa labai svarbi. Didelę reikšmę netekties laikotarpiu turi vaikai. Tačiau daug pagyvenusių žmonių gyvena vieni ir įveikti vienatvę jiems padeda draugai, o ne vaikai, nes su draugais palaikomi santykiai yra lygiaverčiai, savanoriški, kai tuo tarpu su vaikais bendravimas gali būti tik iš pareigos. Našlio/našlės vaidmenys priartina žmogų prie asmeninio gyvenimo filosofijos peržiūros bei religinės tapatybės tikrinimo, mokymosi gyventi vienam.

Apibendrinant galima teigti, kad našlės ir našliai išgyvena vienišumą, kurį lemia tapatybės krizė, meilės, rūpinimosi, globos objekto praradimas, staigus gyvenimo būdo pasikeitimas, santykių

tarp draugų ir bičiulių pokytis, ekonominės būklės pablogėjimas, depresija. Lietuvoje tarp pagyvenusių dominuoja moterų našlystė.

2.6. Senelių vaidmens įgijimas

Mūsų gyvenimą įtakoja ne tik fiziniai ar psichiniai sugebėjimai, bet ir socialinė aplinka. Mes sąveikaujame su kitais kaip tam tikrų vaidmenų atlikėjai. Vaidmenys kuriuos atliekame nuosekliai kinta gyvenimo bėgyje, priklausomai nuo mūsų amžiaus. Socialiniai vaidmenys labai reikšmingi. Vaidmuo – tipiškas, laukiamas elgesys siejamas su tam tikra pozicija grupėje. Ne visi vaidmenys yra vienodai prieinami, tinkami ir nekintami visiems individams. Amžius įtakoja vaidmenų „tinkamumą“ – mes turime bendrą supratimą apie tai ką tinka daryti ir ko nedera. Senėjimas nulemia žmogaus vaidmenų pasikeitimus. Kai kurie šių pokyčių daugiau ar mažiau bendri visiems. Vienas iš svarbių pagyvenusių žmonių vaidmenų yra seneliai.

Informacinės visuomenės amžiuje, kur tiek naudingų ir Beverčių žinių, pradedame abejoti, ar reikalingas ir naudingas mums iki šiol be priekaištų veikęs patirties perdavimo iš kartos į kartą mechanizmas. Daugelis jaunuolių galbūt mieliau rinktųsi laisvalaikį praleisti prie televizoriaus ar kompiuterio nei bendravimą su daug vyresniu už save. Tačiau negalime nuvertinti vyresniosios kartos sukauptos patirties, kuri atlieka begalę vaidmenų ne tik visuomenės, bet ir mūsų pačių gyvenime. Senelių pranašumas itin akivaizdus tose srityse, kurios nepavaldžios bėgančiam laikui. Jei lygintume su praėjusiu amžiumi, tai XXa. pradžioje dėl vidutinės gyvenimo trukmės net ketvirtadalis to meto paauglių sulaukdavo penkiolikto gimtadienio jau be vieno iš savo tėvų. Todėl bendravimas su pagyvenusio amžiaus žmonėmis anais laikais buvo ne itin dažnas atvejis. Tačiau mūsų laikais dėl ilgėjančios gyvenimo trukmės galime turėti labai artimus ryšius su senąja mūsų karta. Šiais laikais nėra keistenybė turėti ne tik senelius, bet ir prosenelius. Seneliais tampa jau ir vidutinio amžiaus žmonės, ir būna jais ilgus metus. Itin pailgėjusi gyvenimo trukmė vienu metu leidžia susitikti kelioms kartoms.

Daugumai vaikų nesvarbu koks jų amžius, kur jie gyvena – seneliai yra kartu praleistos laimingos vaikystės akimirkos. Pagyvenę žmonės kaip ir vaikai gyvena dabartimi. Skirtingai nuo tėvų, seneliai visada išklausys ką pasakoja mažylis, nes jų minčių neslegia tiek rūpesčių kiek tėvų. Kaip teigiamas senelių auklėjimo aspektas yra jų gyvenimo patirtis. Skirtingai nuo tėvų, kurie vaiką siekia auklėti su visais savo privalumais ir be savo trūkumų, seneliai atsižvelgia į vaiko individualumą. Jų turtinga patirtis sujungia tėvų pastebėjimus ir draugų bei giminių gyvenimo atvejus. Kai tėvai reiklūs, tiesmuki, vyresnioji karta kur kas kantresnė ir lankstesnė. Šiuolaikiniame

gyvenime viskas vyksta greitai, todėl suaugusieji greitai mąsto, dirba, apdoroja informaciją. Vaikas kaip ir pagyvenę žmonės gyvena daug lėtesniu tempu nei jo tėvai, todėl vaikai juos supranta daug labiau nei mamą ar tėtį. Taip močiutės ir seneliai tampa tiltu, sujungiančiu vaikų ir suaugusių pasaulius⁶.

S. Koskinas, R. Naujanienė, N. Večkienė (2002) teigia, kad seni žmonės yra sukaupę ilgo gyvenimo patirtį, išmintingi, sugeba kontroliuoti savo gyvenimą, papasakoti daug prisiminimų ir gyvenimo istorijų. Seni žmonės tai papročių ir kultūrinių tradicijų perdavėjai šeimoje ir visuomenėje. Senų žmonių patirtis leidžia jiems išlaikyti pozityvų požiūrį į gyvenimą ir stiprų tapatybės supratimą.

Anot J. Pivorienės (2002), tapimas seneliais ir kokie jie bus anūkams dažniausiai priklauso ne nuo jų pačių, o nuo jų vaikų. Senelių ir anūkų santykiai Lietuvoje nėra plačiai nagrinėjami. Keičiantis tėvystės vaidmenims atsiranda senelių vaidmenys, kurie jau nėra tokie apibrėžti. Seneliai gali atlikti įvairiausias funkcijas ir būti savo anūkams įvairių profesijų atstovais. Istorikais, kurie perduoda šeimos nerašytinę istoriją bei tradicijas. Teisėjais, tarpininkais ir krizių sprendėjais, kurie atlieka tarpininkavimo vaidmenį tarp vaikų ir anūkų. Svarbi ir vertybių saugotojos funkcija, kurią labiau atlieka močiutės. Dažnai keletas vaidmenų atliekama vienu metu, o kurie iš jų dominuoja priklauso nuo aplinkybių ir bendro susitarimo. Senelių vaidmenys daug mažiau apibrėžti nei tėvų. Senelių vaidmuo tampa dominuojančiu pagyvenusiame ir sename amžiuje. Savo senelių vaidmens trukmės, intensyvumo pagyvenę žmonės negali kontroliuoti. Yra skiriami du senelių tipai: pasyvūs ir aktyvūs seneliai. Pasyviems labiau būdingas reguliarus susitikinėjimas su anūkais, krizės atvejais pasirengę padėti, tačiau neįsipareigoja anūkams, o už vaikų auklėjimą atsakomybę atiduoda tėvams. Aktyvūs seneliai teikia visokeriopą paramą ir pagalbą, labai dažnai bendrauja, kartais prisiima atsakomybę už anūkus. Tarpinis tipas tarp pasyvių ir aktyvių senelių – „atostogų seneliai“, kurie bendrauja su anūkais laisvalaikio, atostogų metu. Senelių ir anūkų bendravimas – savotiškas patirties pasidalinimas. Seneliai gali sustiprinti tradicijų ar istorijos pojūtį, duoti patarimų, teikti paramą, o anūkai seneliams gali suteikti dabarties pojūtį ir meilę, taip pat galimybę būti kartu.

Seneliai – vaikų ryšys su praeitimi. Vienas iš seneliams suteikiamų vaidmenų yra šeimos ir kultūrinės tradicijos perdavimas. Seneliai tarytum tiltas, jungiantis mus su praeitimi. Jie perteikia šeimos ir visuomenės vertybes, palaiko ryšius su bendruomene ir saugo kultūrinį paveldą. Būtent jie perduoda šeimos papročius, simboliką, tradicijas. Kas geriau papasakos apie prosenelę ar proprosenelę, kas nuveš ant kapinių ar pagaliau atvers seną nuotraukų albumą. Šis vaidmuo nėra lengvas, kai tradicinę kultūrą ima veikti spartūs socialiniai ir technologiniai pokyčiai.

⁶ Internetinis puslapis Zebra.lt, Seneliai XXI amžiuje (2) < <http://www.zebra.lt/lt/moterims/savijauta/Seneliai-XXI-amziuje-2008-08-29.html>>

Visuomenės santykių tyrinėtojas V. L. Bengstonas vyresniajai kartai priskyre arbitro statusą, kuris padeda taikyti konfliktuojančius jaunesniusios kartos atstovus. Teisėjo vaidmens nesibaidantys seneliai įsitikinę, kad jų patirtis leidžia priimti ne tik tinkamus sprendimus, bet ir bešališkai pažvelgti į vaikų ir tėvų konfliktus. „Arbitro“ uždutis saugoti šeimos vertybes, vienyti šiuo pagrindu besiskiriančias kelias kartas. Tad močiutės ir seneliai sukuria giminės tęstinumo ir vienybės jausmą.

Seneliai tiek ir savo vaikams tiek ir anūkam sukuria stabilumo, saugumo jausmą. Kilus konfliktams ar irstant šeimai, vien senelių buvimas šalia gali raminausiai veikti šeimos atstovus. Kai kurie yra netgi įsitikinę, kad pagrindinė jų funkcija – būti šalia kritinėje situacijoje. Seneliams vis dažniau tenka imtis „pakaitinių“ arba „surogattinių“ tėvų vaidmens. Taip atsitinka įvairiais atvejais: kai vienas iš tėvų augina vaiką, skyrybų atveju, kai tėvai nuolat neturi laiko, alkoholizmo, narkomanijos atvejais. Dažnai seneliai pakeičia tėvus skurdžiuose miestų rajonuose, kur įvaikinimo ir laikinų tėvų sistema būna perkrauta ir nesugriūna tik jų dėka. Paprastai seneliai imasi aktyvių veiksmų ir prireikus gali globoti savo anūkus.

Šiais laikais seneliai yra aukščiausios klasės gyvas rankų lobynas. Kiekvienas turintis senelius mokosi megzti, siūti ar drožti. Atskirti grybų rūšis ar išmokti raidyną. Dažnai net nesusimąstome kokios vertės yra giminių suvažiavimai ar net paprasti sekmadieniniai pietūs pas senelius.

B. H. Lemme (2005), teigia, kad tapimas seneliais – svarbi gyvenimo dalis, o kartu ir pagalba adaptacijai prie pakitusių gyvenimo sąlygų. Anūkai dažnai senelių gyvenime užima itin svarbią vietą. Viena iš senelių funkcijų – pasakoti jaunimui apie praeitį, o vaikaičių – pristatyti dabartį. Taigi anūkų ir senelių bendravimas – dviejų erdvių – praeities ir dabarties susipynimas. Seneliai vaikams dalina gyvenimišką patirtį bei išmintį, anūkai seneliams – džiaugsmą ir energiją. Pažinimas, suvokimas, išmintis, papročiai, tradicijos per tokį senelių ir vaikaičių sugyvenimą perduodamos iš vienos kartos kitai kuo natūraliausiai. Visa tai reikalauja iš senelių energijos, ryžto, tačiau atpildas už pastangas – grįžęs gyvenimo prasmės jausmas, emocinis ryšys su anūkais ir bendravimo su jais džiaugsmas.

Anot Gruščinskienės I. Rudzinskienės E. (1999), senelių vaidmuo palengvina psichologinę įtampą kuri atsiranda praradus aktyvų tėvystės vaidmenį. Senelių vaidmuo nereikalauja aiškių įsipareigojimų, bet simboliškai reiškia šeimos tęstinumą.

Troll (1983) pažymi, kad seneliai dažnai šeimoje užima „šeimos stebėtojų“ vaidmenį. Nors jie paprastai nesikiša į vaikų ir vaikaičių gyvenimus, tačiau visada yra pasiruošę padėti. Jie yra sukaupę didelę gyvenimišką patirtį ir jų patarimai bei pagalba yra neįkainuojamas turtas.

A. Palujanskienė (2002) sako, kad anūikai moko kompensuoti tai, ko dėl laiko stokos ir kitų svarbių vaidmenų nebuvo galima suteikti savo vaikams. Tačiau norint būti geru seneliu ar senele, reikia sveikatos, laiko bei teigiamų jausmų.

C. Sutron (1999) rašo, kad nuo gimimo vaikai yra mokomi siekti nepriklausomybės ir gebėjimo pasirūpinti savimi. Pagyvenusiems ir seniems žmonėms yra sunku dabartinėmis sąlygomis pragyventi iš savo pajamų, todėl priversti ieškoti pagalbos iš artimųjų, t.y. savo vaikų ar anūkų.

J. Skliutauskas (1992) teigia, kad mūsų laikų 50 metų moteris ne tik savijauta, bet ir išvaizda nedaug nusileidžia jaunamartei. Senstančioje populiacijoje senelių amžius svyruoja nuo 30 iki 100 metų, o jų anūikai gali būti ir kūdikiai ir pensininkai. Prognozuojama, kad šiuolaikinės kartos vaikai beveik pusę savo gyvenimo bus seneliais. Dauguma iš jų augins dar savo vaikus ir dirbs. Šiuolaikiniai seneliai yra daug labiau užimti nei prieš 30 metų. Dabar kasmet daugėja ankstyvų santuokų, daugėja ir jaunų močiucių. Paskutinį šimtmetį seneliais tampa sulaukus maždaug 45 metų, o tai reiškia, kad dauguma jų dar yra darbingo amžiaus ir dirba. Todėl labai įdomu ar dirbantys seneliai sugeba suderinti darbą ir bendravimą su anūkais.

Popiežius Jonas Paulius II savo pranešime (1999) teigė, kad seneliai gali laiduoti – ir dažnai tai daro – meilę ir švelnumą, kurių reikia kiekvienam žmogui. Jie atveria anūkam laiko perspektyvą, yra šeimos atmintis ir turtas. Jie jokia būdu neturi būti atskirti nuo šeimos aplinkos. Seneliai yra lobis, kurio nevalia atimti iš augančių kartų, ypač tada, kai, artėjant mirčiai, jie liudija tikėjimą.

Apibendrinant galima teigti, kad senelių vaidmuo mūsų gyvenime labai svarbus. Jie dalinasi su jaunąja karta savo, per gyvenimą sukauptą patirtimi. Jie yra tvirtas atramos taškas tuomet, kai šeimą ištinka krizė. Šiais laikais, kai vis daugiau žmonių patiki amžinos jaunystės ir fizinio pajėgumo mitais, seneliai yra tarytum liudytojai vertybių, kurios yra svarbesnės ir gilesnės už paviršutinišką regimybę.

3. Senelių vaidmenys

3.1. Tyrimo „Senelių vaidmenys“ metodologija

Tyrimo tipas ir duomenų rinkimo metodas. Atsižvelgus į tyrimo tikslą, buvo pasirinktas kokybinis tyrimas. Atliekant kokybinį tyrimą, tyrėjas veikia ne pagal iš anksto nustatytą, parengtą detalų planą, nes veiklos lauko tyrime pats tyrėjas yra instrumentas, todėl visai nėra būtina remtis tyrimo proceso stadijų eiliškumu, kad geriau suprasti tiriamuosius ir jų patirtį. Kaip teigia K. Kardelis (2002), kokybiniai tyrimai pasižymi lankstumu bei duomenų indukcinė analize. Lankstumas kokybinį tyrimą apibūdina kaip nestruktūrizuotą, neturintį standartinės tyrimo struktūros, tinkančios bet kuriai tiriamai aplinkai. Kokybinio tyrimo tipas suteikia galimybę pamatyti realybę tokią, kokią mato patys individai. Tokiam tyrimui būdinga interpretacinė paradigma, kuri siekia suprasti subjektyvų žmogiškosios patirties pasaulį, stengiantis įeiti į žmogaus vidų. A. Valackienė (2004), teigia, kad kokybiniai tyrimai naudojami, siekiant atskleisti esamą reiškinio (požiūrio, elgsenos) kokybę ir nustatyti ne išoriškai (kaip atrodo), o tarsi iš vidaus, per žmogaus asmeninio santykio su tuo reiškiniu prizmę. Šio metodo pagalba galima daug plačiau atskleisti ir giliau išsiaiškinti šiuolaikinių dirbančių senelių santykius ir jų atliekamus vaidmenis anūkų gyvenime.

Tyrimo laikas. Tyrimas vyko lapkričio 6 – 17 dienomis.

Tyrimo instrumentas. Pasirinktas interviu metodas. Kaip teigia K. Kardelis, (2002), interviu – tai abipusis sandėris tarp klausiančiojo ir atsakančiojo, o jo tikslai gali būti labai platūs. Tuo tarpu R. Tidikis, (2003), apie interviu sako, kad tai labai geras priartėjimo prie žmonių suvokimo, reiškinų, situacijų apibrėžimo ir realybės konstravimo būdas. Nuspręsta pasirinkti nestruktūruotą interviu kuriam būdinga laisva pokalbio forma, plačios temos, klausimų formulavimas atsižvelgiant į situaciją. Toks interviu dar vadinamas „giluminiu“, kurio galutiniai rezultatai yra labiau aiškinamojo pobūdžio. Interviu kaip procesas yra paprastai linkęs tirti tikrus faktus ir jausmus slypinčius respondentų asmenybėse.

Pagrindiniai tyrimo klausimai respondentams:

- Ką pajutote kai tapote seneliu/močiute, apie ką galvojote ?
- Kaip pasikeitė Jūsų gyvenimas atsiradus anūkams (darbe, laisvalaikyje)?
- Kaip Jums atrodo, ar pakankamai laiko skiriate anūko priežiūrai, auklėjimui, kiek tam turi įtakos darbas ?
- Papasakokite kaip leidžiate laiką susitikę su anūkais ?
- Kuo Jūsų santykiai skiriasi su anūkais nuo santykių su vaikais?

Tyrimo imtis ir organizavimas. Atlikta netikimybinė tikslinė atranka. Tyrime sutiko dalyvauti 5 respondentai: 4 moterys ir 1 vyras. Visi jie buvo supažindinti su tyrimo eiga, pasakyta, kad bus kalbama su kiekvienu respondentu atskirai, kad jų pateikta informacija ir kiti įvairūs duomenys bus panaudoti tik tyrimo tikslui, kad taip bus užtikrintas jų privatumas. Apklausoje buvo naudota pagalbinė priemonė diktofonas. Interviuojamieji neprieštaravo, kad jų kalba būtų įrašyta ir panaudota tyrimo tikslams. Iš respondentų buvo pageidavimų padovanoti įrašo kopiją kurią jie norėjo pasilikti prisiminimui. Manoma, kad padovanojus įrašo kopiją respondentas jausis morališkai saugesnis ir kalbės atviriau. Respondentai pasiliko teisę bet kada nutraukti dalyvavimą tyrime, galėjo atsisakyti pateikti informaciją tą kurios viešinti nenorėjo. Tyrėjų vardai yra pakeisti laikantis konfidencialumo principo.

Atrankos kriterijai:

- Žmogus gyvenantis didmiestyje
- Dirbantis
- Pensinio amžiaus
- Turintis anūką/ų

Tyrimo dalyvių aprašymas. Tyrime dalyvavo respondentai, kurių amžius nuo 62 iki 65 metų. Pagal šeimyninę padėtį - dvi moterys išsiskyrusios, viena gyvenanti su sutuoktiniu, trečia respondentė daugelį metų našlė. Respondentas vyras gyvena vienas jo žmona senai mirusi. Kartu su juo gyvena dukra ir anūkė. Visi respondentai gyvena mieste, yra pensinio amžiaus yra dirbantys ir turintys anūką.

Duomenų analizė. Visų respondentų interviu iš diktofono buvo iššifruoti į kompiuterinį dokumentą. Paskui jie buvo koduojami ir pagal kodus grupuojami. Sugrupavus visus gautus duomenis buvo išskirta tokios pagrindinės temos: senelių vaidmens priėmimas, pasikeitimai gyvenime atsiradus anūkam, darbo įtaka bendravimui su anūkais, bendras laisvalaikis bei ryšių skirtumai tarp vaikų ir anūką.

Tyrėjos vaidmuo. Tyrimo metu buvo sunku išlaikyti vientisą klausytojos poziciją. Nuo pat pradžių pastebėta, kad labai svarbus akių kontaktas, galvos linkčiojimas, supratimo ir palaikymo parodymas, empatiškas elgesys. Tokiu būdu buvo pelnytas didesnis respondentų atvirumas, pasitikėjimas ir nuoširdumas.

3.2. Senelių vaidmens priėmimas

Žmogaus tapimas seneliu – didelis ir svarbus įvykis gyvenime. Savo pirmuosius įspūdžius kai sužinojo, jog greitai laiku taps močiutėmis respondentės Irma ir Laimutė pasakojo, lyg tai būtų nutikę vakar:

„Tos dienos niekad nepamiršiu. Eini gyvenimo keliu kuris atrodo toks dar neilgas, augini vaikus, kurie atrodo dar tokie maži ir nesubrendę ... ir štai naujiena kaip iš giedro dangaus – greit tapsi močiute . Atrodo tai buvo vakar. Pirmasis jausmas nepaprastai džiugus, svaiginantis, iškart pagalvojau ir aš darbe pagaliau galėsiu girtis, jog turiu anūką, kad ir aš savaitgalį praleidau labai šauniai su savo anūku. Atrodo pati tik ką su mažais savo vaikais vargau. Kaip padėti vaikams, ar reikia jiems padėti? Ar jie mokės auginti vaikelį, gal dar nėra tam pasiruošę? Ar jie turi ką jiems duoti? Siūlyti patarimus ar laukti kvietimo? Iš kilo begalė daug klausimų į kuriuos stengiausi sau atsakyti. Atsakymus gavau tada, kai teko mokyti močiutės vaidmens.“ (I INTERVIU).

„Anūkas buvo laukiamas labai apsidžiaugiau, kai sužinojau, kad mano vienintelė dukrelė laukiasi. Galvojau apie vaikelio ateitį, ar sugebės juo rūpintis mama. Apie savo rolę jo gyvenime mažiau mažiausiai. Jo artėjančią atėjimą į šeimą priėmiau kaip natūralų dalyką. Senai svajojau turėti anūką, labai pavydėjau draugėms kurios išties valandas pasakojo apie savo vaikaičius. Tik rūpestis buvo, ar aš būsiu tinkama būti močiute, ar gera būsiu močiute, ar mylės mane anūkas?.“ (III INTERVIU).

Kaip matome iš apklaustų respondenčių pasakojimų ta žinia jog taps močiutėmis visiškai neišgąsdino, o priešingai jos labai apsidžiaugė ir net svajojo apie naują vaidmenį savo gyvenime. Joms kilo begalė klausimų dėl ateities, kas bus? Atsakymus į visus klausimus jos gavo vėliau, kai gimė anūakai ir reikėjo išmokyti būti močiute. Kitiems dviems pašnekovams ši žinia nebuvo džiuginanti. Jiems ši žinia pradžioje sukėlė neigiamų emocijų, kurių pasekoje jie kaltino savo vaikus:

„Šokas man buvo galima sakyti, jaučiausi dar jauna, dar tik pradėjusi gyventi, o štai tau žinia – močiutė būsi. Labai jau man ši žinia buvo nesmagi, jaučiausi įskaudinta, kaip išduota savo sūnaus. Kaip tik buvau pradėjusi galvoti, kad atėjo mano laikas, vaikai mokslus baigė ir aš lengviau atsipūčiau. Turėdama jau du savo vaikus supratau, kad tai realybė ir mažytis žmogutis bus svarbus mūsų visų gyvenime.“ (II INTERVIU).

„Sužinojęs, kad dukra laukiasi labai išsigandau. Juk ji dar vaikas buvo man, vos 19- os metų. Kelias dienas vaikščiojau kaip ne savas, nesinorėjo nei bendrauti, nei nieko. Ir tada niekaip nedaėjo man ar aš pykstu ant dukros ar nepasiruošęs tapti seneliu buvau, o gal išsigandau tiesiog. Sakyčiau kaip ir jaunas dar buvau seneliu būti. Atrodė tada, kad pats tik pradėjau gyventi, dukra užaugo ir galėsiu dabar sau pagyventi. Pyktis buvo iki pat to laiko kai sužinojau, kad dukra gimdo.“ (V INTERVIU).

Iš Vido ir Staselės pasakojimų matome, kad jie dar nebuvo pasiruošę tapti seneliais. Pirmas pyktis kilęs vaikams vėliau atslūgo ir respondentai prisipažino, kad patys psichologiškai nebuvo pasiruošę tapti seneliais. Abu pradžioje kaltino savo vaikus, esą jie per anksti nusprendė tėvais būti, tokiu būdu bandydami atitolinti mintį, kad taps seneliais. Kaip teigia J. Skliutauskas (1992), dabar kasmet daugėja ankstyvų santuokų, daugėja ir jaunų močiučių/senelių. Paskutinį šimtmetį seneliais tampama sulaukus maždaug 45 metų ir būnama jais ilgą laiką. Žymiai pailgėjusi gyvenimo trukmė leidžia pagyvenusiems žmonėms būti seneliais ilgus metus ir atvirksčiai – anūakai gali sulaukti brandaus amžiaus turėdami abu senelius, kas dar XXa. pradžioje buvo retas atvejis. Ir tos ir kitų

pašnekovų nuomonės pagrindė šį teiginį, nes jiems būtent taip ir atrodė – jie per jauni tapti seneliais:

„O vėliau atslenka mintys: kas aš? Dar jauna dirbantis moteris, turinti savo gyvenimą? Ar jau brandaus amžiaus moteriškė, kurios gyvenimas pakrypo saulėlydžio link? Ar ne per jauna esu tapti močiute, juk esu dar energinga, neblogai atrodau (juokiasi), taip taip, kartais einu Gedimino prospektu ir pagaunu žvilgsnius vyrų, taip gera palieka (juokiasi).“ (I INTERVIU).

„Močiute aš tapau palyginti dar labai jauna, man tebuvo 45 m. kažkaip nelabai jau atrodžiau sau panaši į močiutę – per jauna skaičiau esu tokiam vaidmeniui. Ir žinoma, tam nebuvau visiškai pasiruošusi, kaip ir mano sūnus ir jo jauna žmona. Jis buvo tik IV kurso studentas. Kai gimė pirmoji tai kaip ir jaučiau įtampą, atrodžiau sau dar jauna. Dažnai tekdavo išgirsti, kai pavadindavo Godutę mano vaiku, taip smarkiai širdį pamalonindavo (juokiasi).“ (II INTERVIU).

J. Pivorienė (2002) rašo, kad patapimas seneliais priklauso ne nuo jų pačių, o nuo jų vaikų. Taigi, pašnekovė Laimutė tvirtino, kad apie močiutės vaidmenį svajojusi jau keletą metų ir tikrai nemaniusi, jog šiam vaidmeniui ji yra per jauna, tačiau nediršo niekaip garsiai prasidejusi apie savo svajonę turėti anūką:

„Nesijaučiau per jauna tapti močiute. Nesvarbu, kad jau nebuvau žila ir raukšlėta, bet mačiau kaip visos bendradarbės „apsianūkavusios“ ir aš norėjau. Nusibosdavo vis klausimai aplinkinių, kada ir kada mane padarys močiute? Dažnai pasvajodavau, bet nediršdavau pasakyti ar garsiai kalbėti ta tema. Maža ką, kaip šiais laikais visokių negandų būna, sakau, gal negali turėt ar nenori. Jau buvau sunerimusi, kad dukrą gal blogai išauklėjau, neišmokiau vaikų mylėt, kad negali man anūkėlio suveikt (juokiasi).“ (III INTERVIU).

Labiausiai visiems į atmintį įsirėžė pirmasis susitikimas su anūkais. Kiekvienas iš jų apie tai kalbėjo daugiausiai ir ši tema jiems sukėlė daugiausia emocijų. Visi be išlygų džiaugėsi nauju vaidmeniu:

„Pirmą kartą išvydusi mažąją mergaitę, atėjusią į šią pasaulį, jau tikrai žinojau – ji mano. Mano kraujas, mano sūnaus duktė, mano mamos proanūkė. Taip suspaudė širdį, nors verk – šilta, jauku, gera tapo krūtinėje. Kaip angelas gulėjo ir nors ir nemokėjo šypsotis ji atrodo šypsojosi ir sakė man, „labas močiute (susigraudina). Nieko panašaus neteko išgyventi gimus mano vaikams. Neapsakoma ramybė apėmė tapus senele ar močiute, kaip bepavadinai. Atrodo tuo metu egzistavę bėdos nublanko ir tapo nereikšmingos. Prasidėjo naujas gyvenimo etapas, ko nesitikėjau jau. Atsirado ryžtas, užsispyrimas, žodžiu tos savybės kurios jau buvo numirusios manyje. Viską dariau ką ir iki tol, tačiau kiekviename atliekamame darbe galvojau apie ją, kad kai anūkė užaugs kiek aš visko ją išmokysiu, papasakosiu. (I INTERVIU).

„Pamenu kaip vakar, sulaukiau skambučio ir išgirdus, kad turiu anūkėlę apsiverčiau (susijaudina). Tada dar negalvojau ir nebuvau net susimąsčiusi, kiek šita mergytė man suteiks laimės ir džiaugsmo. Antra nuostaba buvo, kad tėveliai manęs paklausė ar sugalvotas vardas mergytės man patinka. Ne dėl to ar jis man patiko ar ne buvo miela, taip gera buvo, kad jie pasiklausė močiutės nuomonės, kuri gal ir nesvari, tačiau jie pasiklausė ir tada jau tvirtai pasijutau, kad manęs niekas neišmetė iš gyvenimo, kad aš esu svarbi kažkam.“ (II INTERVIU).

„Kai ji pamačiau, man jis pasirodė nepaprastas vaikas. Gulėjo toks mažas, bejėgis, taip norėjosi jam savo jėgų duoti, kad tik greičiau sustiprėtų ir namo važiuotų. Jausmas buvo pakylėtas, skraidžiau padebesiais, jaučiausi tokia ypatinga. Man net kvailai bobai atrodė, kad dienos prašviesėjo, o žmonės gatvėse linksmesni tapo, rintai (juokiasi). Nuotaika buvo tokia gera gal visą mėnesį kol matyt apsipratau su šiuo nauju jausmu.“ (III INTERVIU).

„Sužinojęs, kad prasidėjo gimdymas pajutau labai smarkų susijaudinimą. Iš darbo į ligoninę skambinau kokį dešimtį kartų paklausti ar viskas gerai, gal jau pagimdė, kaip jaučiasi dukra. Gimdymas užsitęsė, todėl atsiprašiau iš darbo ir važiauvau į ligoninę. Ilgai laukti man nereikėjo. Įsivaizduok, taip jau išėjo, kad aš pirmas po mamos pamačiau savo anūkę. Išnešė ją sesutė, o aš amo netekęs. Tai buvo kažkas tokio nenusapnuojamo, atrodė, kad tokio gražaus vaiko niekad nesu matęs. Kaip tie angeliukai kur nuotraukose būna nupaišyti, tai vat lygiai tokia pati. Daktarė sakė, kad

paimčiau ant rankų, bet negalėjau, rankos drebėjo, ką ten rankos visas toks kaip sapne buvau. Buvau labai laimingas, dukrai viskas gerai buvo, anūkė sveika gimė.“(V INTERVIU).

„O kai sulaukėm žinios, kad jau gimė, kitą dieną net iš darbų abu atsiprašėm, kad galėtume pas anūkus į ligoninę nuvažiuoti. Mano diedokas, pamenu ašarą kad spaudžia (ką jau retai išvysi) ir aš paskui jį pamačius du mažylius vienoj krūvoj. Abu yra dvyneukai. Tai buvo dvigubas džiaugsmas. Jau kai sūnus apsivedė labai džiaugėmės, nes tinkamą partiją rado. Jo išrinktoji buvo protinga, šeimininga gera. Sužinojus, kad gimė dvyneukai buvom palaimoje.“(IV INTERVIU).

Visiems pašnekovams anūkų gimimas buvo ypatinga diena. Vienas jų jautėsi susijaudinęs, kitas norėjo išrėkti visam pasauliui apie savo laimę, dar kiti skraidė padebesiais, o vienai pašnekovei, net praeiviai gatvėse tapo daug mielesni. Taigi anot B. H. Lemme (2003), tapimas seneliais – svarbi gyvenimo dalis, pagalba adaptacijai prie kintančių gyvenimo sąlygų.

3.3. Pasikeitimai gyvenime atsiradus anūkam

Respondentė Stasė pasakojo, kaip pasikeitė jos ir vyro santykiai gimus anūkiui. Teigė, kad jie vėl pasijuto lyg neseniai susituokę, vėl atsirado vardan ko gyventi. Anūkų gimimas jiems priminė ankstesnius laikus, kai jų pačių vaikai buvo maži, o jie buvo jauni tėvai:

„Nuo to laiko kažkaip pasijautėm vėl lyg antrą kartą susituokę su vyru. Atsirado nauji rūpesčiai kuriuos buvau užmiršusi. Gyvenimas vėl pradėjo sparčiau judėti. Kai sūnus išėjo iš namų buvo lyg antras medaus mėnuo mums, mokėmės abu iš naujo vienas kitu džiaugtis. Ir taip jau buvom įpratę. O čia anūakai ir dar du išsyk, vėl išbalansavo mūsų nusistovėjusią tvarką. Mes patys tarytum tėvais būdami kalbėjom nuolat apie juos, skambinam, siūlom pagalbą, gal nupirkt ką reik, ar viskas gerai, nieko netrūksta. Vėl pasinėrėm į gyvenimą vardan vaikų.“ (II INTERVIU).

Visų pašnekovių atsakymai į klausimą kokie darbe pastebėti jų pačių pokyčiai įvyko gimus vaikaičiams atsakė, kad svarbiausias pokytis tai, jog jos ėmė daugiau kalbėtis apie anūkus darbo aplinkoje, taip jaučiasi esą lygiavertės su kitais bendradarbiais turinčiais anūkų. Trys iš jų prisipažino, kad ima nedarbingumą kartais kai suserga anūkeliai:

„O darbe kiekvieną dieną jau įsijungi į „gamybines valandėles: PAKALBĖKIME APIE ANŪKUS“. Būtinai reikia papasakoti – o mano anūkė šiandien padarė tą ir aną (pvz): ji šiandien išmoko sakyti „mošiūūtė“ Darbe pokalbiai tokie paprasti, kartais emocionalūs, bet taip reikalingi ir ten pakalbėjus pailsi nuo minčių srauto susijusio su darbu. Kol nebuvau močiutė, pasiklausydavau tų pokalbių, supratingai palinguodavau galva ir traukdavau į šalį, o dabar ne. Stengiuosi ir aš neatsilikti su pasakojimais.“(I INTERVIU).

„Žinai ir darbe jaučiausi energingesnė, kažkaip atjaunėjau, entuziazmu tryškau. Jaučiausi tokia ypatinga, esu močiutė, o dar dirbu, reiškias jauna dar (juokiasi).Prisiminiau jaunystę, galima taip net pasakyt. Darbe labai pasikeitė. Apie ką gi daugiau kalbėsi jei ne apie anūkus. Dirbu muzikos srityje, tai gaunu visokių skanumynų, ką gi galvoji, kraunu tašėn ir tempiu anūkamams. Tai aišku būna visko ir atsiprašai anksčiau ir kartais negali ateit į darbą nes kokia mažoji susirgo.“(III INTERVIU).

„Darbe tai ką, pasakoju apie mažuosius, nuotraukos ant darbo stalo stovi, kai užėina liūdna pasižiūriu ir vėl gyvenu. Kai jiems negerai serga ar ką ir pačiai ne darbas. Padarai ką ir vėl žiūrėk skambini arba mintimis nuklysti apie vaikaičius galvoji. Iš darbo atsiprašyt reikia, kad pabūt tėveliai negali, tai manęs prašo, ar šiaip šventė kokia. Kažkada baisiai sirgo, tai nėjau į darbą, apsimečiau, kad pati sergu.“(IV INTERVIU).

„Man darbas tapo nebe toks svarbus kai gimė anūkas. Kažkaip daugiau dėmesio skiriu anūkui. Rūpinuosi jo sveikata. Visgi jau man daug amžiaus, tai, kad ir jau nebedirbsiu nieko nebeatiks. Va vaikams tai dabar reikia įsikibus būt į darbus, išmes, bus blogai. Todėl kai tik kokia neganda su mažuoju, aš imu laisvą dieną, ar

atostogas naudoju ir prižiūriu mažąjį. O kas daryt. Esu juk tam skirta, manau tokia jau mūsų pareiga – kai neganda užspaudžia turi būt šalia.“ (II INTERVIU).

V. L. Bengstonas (2001) teigia, kad senelių viena iš funkcijų yra būti šalia visomis kritinėmis situacijomis. Būti šalia visada kai tik vaikams ir anūkam reikia tavo pagalbos. Apie savo laisvalaikį, visi apklaustieji sutiko, kad jis gimus anūkam labai kito. Atsirado naujų pareigų, padaugėjo rūpesčių, pats gyvenimas tapo judresnis. Respondentai pažymi, kad tiek kiek jiems lieka laisvalaikio po darbo ar savaitgaliais, visą jį stengiasi praleisti padėdami savo vaikams bei vaikaitiams. Laisvą laiką dažniausiai tenka derintis prie vaikų planų:

„Taigi laisvalaikis, kurio ir taip nedaug, nes visą gyvenimą užgožia darbas, tapo priklausomas nuo mažosios. Po darbo važiuodama namo, jau nebeleki į parduotuvę ar ant lovos kojas patiesti. Pirmiausia pasiskambini vaikams – gal ko reikia? Gal užbėgt? Gal ką nupirkti ar atnešti? Laisvadieniai jau irgi su nežinomybės ženkliuku – ateis, neateis, ruošti pietus, ar ne. Labai mėgstu laisvalaikiu megzti, tai ir mezginio paskirtis pasikeitė. Pradėjau anūkei megzti. Visą savo laisvalaikį pirmiausia derinuosi su martele. Gal jie norės vaikai kažkur išeiti, gal ką padėti reikia? Taip ir gyvenu, jei iš anksto pasako, kad reikės pagalbos, nieko ir neplanuoju, o jei eksromptu metu viską ir lekiu.“ (I INTERVIU).

„Pasipildė pareigų ratas, rūpesčių apimtis. Visada rūpėjo visi anūkių reikalai: mokslas, laisvalaikis, draugai, jos besiformuojančios gyvenimiškos vertybės. Laisvalaikis tapo dar labiau suspaustas. Dirbdama jo galima sakyti turėti mažai, o atsiradus anūkam stengiesi visą jį skirti joms. Žiūrėk skambina ir klausia ar galiu pabūt su vaikais? Tai aišku, kad galiu, kokie čia klausimai, kad ir pavargus būnu, atrodo visi vargai išgaruoja, tuoj imi galvoti kuo čia pamaitinsi, kuo pavaišinsi.“ (II INTERVIU).

„Tačiau laisvalaikio mažiau skiriu sau, daugiau anūkui. Dažnai prižiūriu anūką, kai jo tėvai nori kažkur išeiti. Žinai, jauni dar, nori tų pramogėlių, tai draugai pas juos nori atvažiuoti, tai jie pas draugus, tai kinas tai vėl kas. O ir man gerai, nesiskundžiu, jei tik galiu tai ir pamigdau berniuką pas mus. Jis net lovą savo turi pas mus namie. Daugiau laiko praleidžiu gamtoje, vaikščiodama. Pamačiau nemažai vaikiškų filmukų, turi jie tą aparatą „dvd“ ar kaip nu kur su plokštelėmis, Daugiau tenka skaityti Matuko knygučiu kartu su anūku, ko su savo vaikais nedariau. Savas knygas atidėjau į šalį kuriam laikui (šypteli).“ (III INTERVIU).

Kaip teigia B. H. Lemme (2005), kad būtum geru seneliu reikia energijos, ryžto, pasišven-
tino, tačiau atpildas už pastangas taip pat ne menkas – grįžęs gyvenimo prasmės jausmas, emocinis ryšys su anūkais ir bendravimo su jais džiaugsmas:

„Atsiradus anūkam, mano ir senelio gyvenimas tik praturtėjo. Mūsų gyvenime ir laisvalaikyje atsirado naujų spalvų. Vėl prisiminėme lopšines, eilėraštkus, pasakėles, paaugus mažyliams mini spektakliukus ir pan. vėliau teatrai, filmukai, išvykos į gamtą, mokymasis, kai kurių praktiškų darbų.“ (IV INTERVIU).

Visiems be išimties pašnekovams, naujas senelio/močiutės vaidmuo į jų gyvenimus įnešė naujų spalvų ir naujus vėjus. Darbe pagrindinė laisvos minutės tema tapo anūkai, jų auklėjimas, pasiekimai, norai. Močiutės nebe taip ėmė vertinti savo darbą, o didesnę dėmesį sutelkė į anūkų ir vaikų gyvenimus, pasak jų vėl atsirado prasmė dėl ko gyventi, kuo rūpintis, jausmas, kad esi reikalingas.

3.4. Darbo vaidmuo bendravime su anūkais

Visi be išimties pašnekovai teigė, kad darbas stipriai įtakoja jų bendravimą ir susitikimų dažnumą. Dažnai spėja ir pasiilgti anūku, nes jų nemato po pora savaitių. Pašnekovės Irma ir Genutė pagrindinę priežastį dėl ko sulaukus pensijos dirba įvardijo – finansus. Jos neįsivaizduoja kaip pajėgtų finansiškai verstis, nors pritaria, kad darbas atima labai daug laiko ir dažniausiai nebelieka kitiems reikalams iš kurių svarbiausia - anūkai:

„Aišku, darbas stipriai koreguoja norus kuo dažniau pasimatyti su anūke. Dažnai spėju ir pasiilgti jos, nes vis bėgi bėgi, o pas ją užsukt žiūrėk ir nebelieka laiko vis. Darbe dažnai pamąstau, kad jau noriu ilsėtis, nebenoriu dirbti, tiek metų tai dariau, tačiau šiandieniniais laikais, kai taip viskas brangu kyla baimė, kad pensijos neužteks, juk viena, vyro nėra. Ir už butą susimokėti reikia ir pavalgyti, galų gale ir apsirengti dar norisi, kokį skudurą gražesni nusipirkti.“ (I INTERVIU).

„Skiriu laiko tiek kiek galiu, skiriu jam praktiškai visa savo laisva laika, nes kai dirbu, kitos išeities nėra, tik taip bendraujam. O, kad to ir laisvo laiko ne marios. Tik žiūrėk pirmadienis, pasisuk jau penktadienis. Kartais ir prabėga ben dvi savaitės nesusitikus. Matai, tas darbas velniškai daug laiko atima. Be to ir pinigų reik, pabandyk iš pensijos pragyvent, duoną su vandeniu valgyt reiks. Butą išlaikyk, vaistų pirktis vis daugyn reikia. Žiūrėk jau susiplanuoji vakare, pas anūkę užvažiuot, o ir vėl pavargus jautiesi, kojas patiest tik noris daugiau nieko.“ (III INTERVIU).

Statistikos departamento duomenimis (2007) atliktas tyrimas parodė, kad apklausus 345 tūkst. dirbančių 50 – 69 metų sulaukusių žmonių dirbo ir gavo pensiją 17 proc. šių gyventojų, o kiti likę 73 proc. dar nebuvo sulaukę pensinio amžiaus, tačiau iki jo likę buvo labai nedaug. Nustatyta pagrindinė priežastis dėl kurios dirbama ir sulaukus pensijos – noras turėti didesnes pajamas namų ūkiui išlaikyti. Dirbantys pensininkai nieko nuostabaus. Lyginant su Amerika, kurioje buvo atlikti tyrimai, nustatyta, kad net daugiau nei pusė amerikiečių produktyviau amžiaus laikotarpi tikisi, jog bus aktyvūs sulaukę 70 metų, o štai Japonijoje, 78 proc., asmenų, kurių amžius tarp 55 – 60 metų, tvirtina, ketinantys dirbti sulakę pensinio amžiaus.

Kitos dvi moterys taip pat pritarė, kad darbas paprasčiausiai reikalauja labai daug laiko, kurio dalį norėtų jos skirti savo vaikaičiams. Tačiau vietoj finansinės situacijos jos pagrindinę priežastį įvardija kaip nenorą būti nenaudingai, pasenti. Abiems atrodo, kad ir senatvė lėtesniu žingsniu atkeliaus ir vaikams atrodis pilnavertės:

„Jei nedirbčiau ir to laiko daugiau galėčiau skirti anūkėms, ale čia, leki, bėgi atrodo, kaip nieko nepadarei, taip nieko. Mintyse vis svarstau, kad nebereik Stasel, kiek dar čia plėšysies, ale ir vėl pagalvoji, kas gi veikt jei nedirbsiu. Išvis užsisėdėsiu, apkerpėsiu namie ir baigtas kriukis bus kol dar galiu, tai ir dirbu, nebegalėsiu tada jau bus matyt. Nesinori pasiduot senatvei, va kas yra vaikeli.“ (II INTERVIU).

„Aišku, nedirbtum turėtum daug laisvo laiko ir anūkus dažniau matytum, ir nuotykių tų būtų daugiau ir dabar galėčiau daugiau ką papasakot (juokiasi). Kartais negali nieko padaryt, tiesiog nespėji visur. Matai nedirbtum vis lengviau būtų gal ir labiau palepint išeitų, nusivest juos kur daugiau laiko būtų. Visi mūsų susitikimai vyksta jau dažniausiai savaitgaliais, nes darbo dienom nelabai to laiko bėra. Anot tėvelių mažieji laukia kada galės su seneliais susitikti, ar pas mus į svečius atvažiuoti, gera, kad mus myli. Gaila, bet kolkas ištiesai jų matyti negalim. Taip pat ir vaikams nenoriu pasirodyti niekam tikusi. Noriu išlikti pilnavertė, energinga močiutė. (tyli). Labai noriu ir anūkei šį tą nupirkti.“ (IV INTERVIU).

Apie tai, kodėl sulaukusios pensinio amžiaus moterys dirba, jos įvardijo dvi pagrindines priežastis: finansinė situacija ir nenoras tapti anot jų nepilnavertėmis, bijojimas pasiduoti senatvei. Antra vertus, šiais laikais seneliai yra labiau užimti nei tarkim prieš 30 metų, tačiau tikrai laisvesni už savo sūnus ir dukras. Seneliai net ir dirbantys, bei labai užimti – gali sau leisti dažniau ir ilgiau būti su vaikaičiais nei dirbantys ir karjeros siekiantys jų vaikai⁷.

3.5. Bendras laisvalaikis

Ką seneliai susitikę veikia su anūkėliais, respondentai pasakojo gana plačiai. Pasirodo, nors jie pensinio amžiaus ir dirbantys, laiko anūkam stengiasi atrasti visada, o tai įrodo jų pasakojimai:

„Mano mažoji dar tikrai maža – 3 metai ir 10 mėnesėlių, tai ir buvimas toks: žaidžiam su žaisliukais, vartome knygutes, dainuojame vaikiškas daineles (šiuo metu smagiausia „Siūlai siūlai susivykkit“, o pačios su siūlais rankose bėgame apie kambarius, paskui būna juoko kol išsipainiojame iš jų. Einame pasivaikščioti, supamės - ji pasisupa ir mane sodina į sūpynes, renkame lapus, pamažu mokau ją kaip rasti kuo gražesnę, nešame, dedame į seną knygą ir stebime kaip jie sudžiūna ir tampa traškūs. Lojame su šunimis, atimame žaisliukus iš kitų vaikų, savais pasidaliname (juokiasi). Ten mes galime abi pailsėti, susipažįstame su įvairiausiais kirminukais, vabaliukais Visus katinus ir šunis pakalbinam, visas tetas ir dėdes. Sėdžiu ir maštau, kaip būtų gera, kad ir liktume tokie maži, gražūs, nuoširdūs ir draugiški kaip mano Miliūtė.“ (1 INTERVIU)

Pašnekovė Stasė pasakoja, kad jos funkcija anūkų gyvenime yra papasakoti anūkėms apie praeitį, pateikti ją tikrovišką ir tokią kokia ji buvo. Jos varto senus nuotraukų albumus, pasakoja įvairiausias šeimos bei kitas istorijas. Anot B. H. Lemme (2003), S. Koskinen, R. Naujanienės, ir N. Večkienės (2002), būtent vienas iš pagrindinių senelių vaidmenų anūkam – šeimos praeities ir kultūrinės tradicijos perdavimas. Jie yra sukaupę didelę ilgo gyvenimo patirtį, išmintingi, sugeba papasakoti daug prisiminimų. Taip pat supažindinti su šeimos papročiais, tradicijomis kurios perduodamos iš kartos į kartą natūraliuoju būdu. Juk iš tiesų senelių pranašumas labai akivaizdus tose srityse, kurios nepavaldžios bėgančiam laikui:

„Mūsų pokalbiuose yra daug apie ką, praeitį liečiančių žinių. Vakaraus, kai jos nakvoja pas mane, tai vakarinių pokalbių tema – mano vaikystė, kuri joms sunkiai įsivaizduojama – be televizoriaus, be grotuvo, be savos mašinos ar be „mobiliuko“. Joms keista kaip galima taip buvo gyventi. Kaip mes visur suspėdavome ir niekur nevēluodavome. Labai patinka vartyti senus nuotraukų albumus. Susėdame visos ant sofutės, užsitraukiame pledus ant kojų ir šnekame. Joms patinka klausytis apie mano tėvus, mano senelius, apie visą giminę istoriją. Tremtis, sibiras, temos kurios yra neišsemiamos. Kiek pamenu papasakoju, ką žinau ar girdėjau iš savo tėvų. Bet o yra miško tema, apie būtinybę surinkti tam tikrą kiekį uogų, mylimų gyvulėlių priežiūrą, žaidimai su to laiko įmanomais daiktais. Na, prisimenu, kad ir mes šokom klases, žaidėme „aklą vištą“, kvadratą. Ir dar joms nežinomus dalykus; „kiveri“, „skelbiu karą“, kortu žaidimus: „kiaulę“, „vainą“, „karusę“. Pamokau ir aš jas savųjų žaidimų, o, kad būna juoko joms iš paprastų dalykų kuriuos anksčiau laikėme normaliais, ech keičiasi laikai, keičiasi ir gyvenimo būdas. Paseku tėvų pasakas kurias pati girdėjus ant didelio karšto pečiaus. O ilgesnėse kelionėse kurias mes labai mėgstam su mašina jos mėgsta klausyti istoriniu legendų ir tikru istoriniu įvykių iš Lietuvos praeities faktų... vasarą ar rudenioį važiuojame uogauti, pasiimu visas prie namų su kibirėliais ir lekiām.. Dažnai rudenioį važiuojame pagrybauti, man labai patinka grybauti, todėl

⁷ Austėja Landsbergienė „Seneliai XXI amžiuje“ (1) <<http://www.alfa.lt/straipsnis/184652>>

noriu, kad pamiltų grybavimą ir anūkės. Juolab, kad tokia graži ta Lietuvos gamta. Grynasis poilsis gamtoje. Noriu, kad mylėtų gamtą taip kaip anksčiau ją mylėjo mūsų tėvai ir protėviai. Didžiausia laime patiriu, kai jos apsikabina ir pasako, kad labai, labai myli savo močiute... O vyriausios anūkės padėka buvo ypatinga – ji gavusi bakalauro ir magistro diplomus pasakė, kad tik tai tavo mama (ji visada mane vadina tik mama) įtakoje aš turiu šiuos diplomus (šluostosi ašaras).“ (II INTERVIU).

Taigi močiutės moko anūkes ne tik būtiniausių dalykų, tokių kaip uogavimas, grybavimas, bet mylėti gamtą pabrėžiant jos grožį ir svarbą, bei stengiasi išmokyti viso to, ką pačios kažkada mokėjo ir papasakoti tai, ką pačios girdėję. Savo pasakojimais apie praeitį, mokymais, seneliai sukuria vaikams ryšį tarp dabarties ir praeities. Jie tarytum grandis kuri sujungia du skirtingus laikus. Tokiu būdu seneliai sukuria ypatingą ryšį tarp savęs ir anūku, kokio galbūt jie nesugebėjo užmegzti su savo vaikais. Neturėdami senelių daug ko netektume savo gyvenime, greit būtų viskas pamiršta negrįžtamai. Pašnekovas Vidas gimęs Sibire, mėgta anūkelei pasakoti apie tą kraštą, kaip jis pats teigia, turi žinoti vaikai kokie laikai buvo, kad labiau imtų vertinti tai ką turi:

„Pats Sibire gimiau, tai dažnai papasakoju kiek atsimenu, kaip žmonės vargo anais laikais, o kaip dabar yra lengva viskas. Reikia, kad žinotų, taip labiau ims vertinti ką dabar turim. Antras dalykas kad gi daugiau papasakos apie tą skriaudą kurią patyrėm anais laikais. Ji mėgsta nuotraukas žiūrėti kur fotkinta ten, dažnai žiūrėk prašo pavartyt albumą ir klausinėja.“ (V INTERVIU).

Kaip teigia psichologai vyresnio amžiaus žmogus ypač suvokia savo laikinumą žemėje. Todėl nori išpausti save ateinančiose kartose, palikti dalelę savęs vaikaičių širdyse ir prisiminimuose. Kuo jie daugiau laiko praleidžia kartu, tuo turtingesnis judviejų ryšys.

Anot J. Pivorienės (2002), vienas iš senelių atliekamų vaidmenų “atostogų seneliai”, t.y. tie seneliai kurie bendrauja su anūkais atostogų metu. Laimutė kaip tik mums ir pasakoja, kad su anūkele dažniausiai bendrauja atostogų metu, nes laisvo laiko dirbančiai moteriai atrasti yra ganėtinai sunku:

„Su anūku ilgesniam laikui susitinkam per atostogas. Dirbu skirt daug laiko, tai mes kaip atostogos taip ir pasiimam anūką. Praeitą vasarą dukra mus su vyru ir anūkele išleido į pajūry nuvažiuot, pagalvojau, kiek čia man beliko, jūrą seniai mačiau, o kol sveikata leidžia ir anūkelei jodo reikia, o ir dukra pailsės su vyru. Pasakyta padaryta. Puikiai praleidome dešimt dienų. Su vaiku nebuvo jokio rūpesčio, dėl to, labai vertinu savo dukros auklėjimą. Su seneliu vaikas kamuoliu žaidė futbolą, eidavo pabraidyti jūron, aš kitais dalykais rūpinasi – maistu, kad saulėj nenudegtų, ar smūgio negautų ir pan. Labai po šios išvykos suartėjom su Matu. Man labai gera, berniukas labai meilus, pribėga apsikabina. Kitąmet, jei sveikata leis ir Dievas duos, būtinai vėl važiuosim.“ (III INTERVIU).

Šiais technologijų ir didelių mokslo pažangų laikais senelius mes galime vadinti gyvų rankų lobynu. Juk kas daugiau nei jie mus išmoko tų dalykų, kurių nepamiršti visą gyvenimą ir kurie mums yra taip reikalingi. Korespondentė Genutė mums papasakojo kaip ji rūpinasi anūku religingumu, moko įvairiausių dalykų, kurių jau nebemoka arba tam nebeturi laiko tėvai:

„Su seneliu vaikai žaidžia vyriškus žaidimus, jie žiūri išsižioję, kaip senelis vynį kala, medžių šakas pjausto, ar malkas kapoja sode. Anūkas labai bajavas, tuoj ima žiūrėti jau kirvuką ir nešasi, atseit jis taip padės mums tvarką palaikyti. Vakarais su seneliu šaškėm groja, jis jau čia išmokė, tai ir apturi malonumą kartu žaisdami. Kortom pagroja, žaidimų primokęs, kiek pats atsimena. Aš jau mergaitė daugiau užsiėmus. Reikia ir megzti išmokyti ir nerti, senelis vyriškų darbų anūką moko. Kadangi mergaitėi reikia priimti Pirmą Komuniją pavasarį, pradėjau mokyt maldelių. Nupirkau maldaknygę gražią, kad vaikui būtų malonu skaityti ir stengiamės kai tik susitinkam atrasti laiko ir ją

pasiskaityt. *Abudu mažuosius kai tik galiu sekmadieniais pasiimu į bažnyčią, negalima, kad vaikai nutoltų nuo Dievo.* “(IV INTERVIU).

Pašnekovas Vidas pasakodamas apie tai ką veikia su anūke laisvalaikiu buvo pakilios nuotaikos, skirtingai nei viso interviu metu. Jis būdamas žvejys didžiavosi, kad jo anūkė eina su juo kartu į žvejybą, pažįsta visas žuvų rūšis, mokosi tai kas jam pačiam labai patinka:

„Yra ežerai du, tai mes kai oras gražus žvejojot einam, taip taip, keliamės ir einam. Žinoma, ji nekuntri labai, pora valandų pasėdim ir jau namo nori. Ale kai sekasi tai ir ūpas didesnis. Grįžtam, skutam žuvį, duodu jai kur neaštriais žvynais. Išmoko beveik visas žuvis atskirti, pagauna ir pasako kokias jau rūšis. Pirtį einam pakurt kartu, vandenį nešam irgi kartu – ji mažą kibirėlį aš du didelius. Tegu mokosi vaikas, gal ateis laikas ir pačiai reiks. Tėvai matai tam laiko neturi. Mes galima sakyti labai dažnai kartu būnam, matai gi gyvenam kartu tai kaip nebūsi. Atostogas dažnai irgi leidžiam kartu. Vakarais kortom grojam, aš pats iš jaunystės ką mokėjau ir ją išmokiau. Ir vaikui gerai, akis skaičiuot praverčia, tas pats kas matematika. Dažniausiai „karuse“ mes plėšiam, su vaikiškais neužsiimam niekais. Praeitą savaitę nupirkau „domino“ irgi skaitau geras daiktas. Dar šaškes pastumdome, įsivaizduok ji gerai žaidžia, jei užsileidžiu tai ir apgroja, aišku kartais specialiai aš jau ti atseit nepastebiu, reikia gi vaikiui laimėt duot. Kaiman nuvažiavę rudenį einam grybaut, uogaut. Jau beveik išmoko grybų pavadinimus, renka ir pati matytis didžiujasi, kad randa, o kai tik randa bėga pas mane ir rodo. Daug miškų apvaikštom mes, pavargstam, pailsim, po lazda nusidrožiam, ir vėl einam.“ (V INTERVIU).

Seneliai ir močiutės, bendraudami su anūkeliais patys atjaunėja. Tai padeda jiems prisiminimai įvairiausių pramogėlių, pokalbių kuriuos jie apturi su savo vaikaičiais. Bendraudami su savo vaikų vaikais, seneliai gali leisti sau būti tokie, kokie nediršo būti augindami savo vaikus. Išminties, kantrybės, laiko daug daugiau, o atsakomybės daug mažiau už vaiką. Tačiau niekas nedirš prieštarauti, kad tiek senelių, tiek močiučių širdyse meilės anūkams yra apščiai, kurią vaikai greit pajunta ir tampa neatskiriamais kartos pratęsėjais.

3.6. Ryšių skirtumai santykiuose tarp vaikų ir anūkų

Kaip teigia Troll (1983), seneliai labai dažnai šeimoje užima „šeimos stebėtojų“ vaidmenį. Nors jie paprastai nesikiša į vaikų ir vaikaičių gyvenimus, tačiau visada yra pasiruošę padėti. Jie yra sukaupę didelę gyvenimišką patirtį ir jų patarimai bei pagalba yra neįkainojamas turtas. Visi respondentai kaip sutarę teigė, jog anūkų priežiūrai, auklėjimui, skiria laiko tiek, kiek jo reikia arba bendru jų ir tėvelių sutarimu:

„Vaiko priežiūra mano nuomone ir auklėjimu turi užsiimti tėvai, aišku, jei jie nėra socialūs, girtuokliai ir pan. Senelių visai kita, pareiga – tėvams patarti, jei klausia, padėti, jei prašo, O svarbiausia, mano supratimu, savo anūkams duoti, tai ko per nepatyrimą, skubėjimą negali duoti tėveliai: nestatant į griežtas auklėjimo ribas, pasikalbėti kaip draugas (tuo pačiu auklėjant neakivaizdiniu būdu), pažaišti jų žaidimus, ir pan. Juk ne senelių pareiga klausinėti apie mokslus, padarytas – nepadarytas pamokas, suplėšytus drabužėlius, praskeltą lūpą ir pan. Tuo tegu užsiima tėveliai.“ (I INTERVIU).

„I auklėjimą stengiuosi kištis minimaliai, nes tuo puikiai rūpinasi jo tėvai. Taip pat stengiuosi neprimesti savo nuomonės, prisitaikau prie jų auklėjimo modelio. Aš gi jau sena, mano pažiūros į gyvenimą senos, tačiau jei matau, kad vaikai neteisingai daro pasakau jiems, nebijau, tegu galvoja kaip nori.“ (III INTERVIU).

„Anūko priežiūrai, gal ne priežiūrai sakykim, o pagalba auginant, taip pavadinkim, taip pat auklėjimui skiriu laiko tiek, kiek jo reikia mano ir tėvelių sutarimu, kartais būna, kad tėvelių prašymu, dažniau mano siūlymu pabūti,

bendrauti, kartu išvykti atostogų ar į pramogėles, nes tėvai nuolat neturi tam laiko. Patarimų dėl auklėjimo duodu tik tiek kiek patys klausia. Patart galiu, bet mokyt nebemokau, kad paskui nesakytų, va mama, paliepei taip daryt, o matai kas gavos.“(IV INTERVIU).

Anot J. Pivorienės (2002), tokie seneliai priskiriami pasyviųjų grupei ir jiems labiau būdingas reguliarus susitikinėjimas su anūkais, krizės atvejais pasirengę padėti, tačiau neįsipareigoja anūkams, o už vaikų auklėjimą atsakomybę atiduoda tėvams. Tik vienas respondentas vyras, kuris gyvena kartu su savo dukra be vyro ir anūke, teigė, kad jis užima tėvo vaidmenį anūkės gyvenime:

„Nepasisekė dukrai gyvenimas, taip jau išėjo, kad auginu anūkę viena, tėvo nėra. Gyvena jos abi pas mane, galima sakyti mes kaip viena šeima. Auklėti aš jų auklėju, juk ji be tėvo, tai aš kaip ir jos tėvas, na užimu tą vietą auklėjime. Reikia vaikui vyriško patarimo, vyriško požiūrio į gyvenimą. Nes su mama užaugo kaip po sparnu (pauzė). Sutariam gerai, būna, kad ožys užėina ir nesusišnekam, visko būna, ale ką darysi, juk vaikas. Visad subaru jei yra būtinybė.“(V INTERVIU)

Šiam penktojo interviu herojui Vidui labai tinka ir V. L. Bengstono teiginys, kad seneliai tiek ir savo vaikams tiek ir anūkams sukuria stabilumo, saugumo jausmą. Kilus konfliktams ar irstant šeimai, vien senelių buvimas šalia gali raminamai veikti šeimos atstovus. Kai kurie yra netgi įsitikinę, kad pagrindinė jų funkcija – būti šalia kritinėje situacijoje. Šiame amžiuje seneliams vis dažniau tenka imtis „pakaitinių“ arba „surogatinių“ tėvų vaidmens. Taip atsitinka įvairiais atvejais: kai vienas iš tėvų auginu vaiką, skyrybų atveju. Paskutinis respondentas priskiriamas aktyviam senelio vaidmeniui, kuris kaip teigia J. Pivorienė (2002), teikia visokeriopą paramą ir pagalbą, labai dažnai bendrauja, kartais prisiima atsakomybę už anūkus. Didelį atsakomybės jausmą jaučia ir pašnekovė Staselė kuri papasakojo ką išgyveno prižiūrint anūkę:

„Po pusės metų, atėjus naujiems metams, vaikai išsiruošė į kokią tai renginį. Paklausė, ar galiu pažiūrėti Godutę. Mažytę paliko man. Ir nors jau turėjau gera patirtį, kaip elgtis su vaikais, juk viena galima sakyti užauginau abu sūnus, bet prisipažinsiu, kad anūkės buvimas buvo toks svarbus ir aš neužmigau visa naktį. Vis bijojau, kad gali kas nors atsitikti, kas pusvalandį tikrinu ar kaldrytė nenusiklojus, ar galvytė patogiai padėta, ar jai ne per šaltą, o gal per karštą? Taip ir išbudėjau. O ji išivaizduok nė karto ir nesuverkė ir nepasigedo mamos. Su savo vaikais taip nepergyvenau, o čia kaip brangakmenį visą naktį saugojau. Manau, kad tai buvo sustiprintos atsakomybės jausmas, kuria tai prasme didesnės atsakomybės, net už savo vaikus.“(II INTERVIU)

Buvo pašnekovų kurie pareiškė, kad jų vaikai įsisukę į gyvenimo virtinę ir užsiėmę tiek, kad neturi laiko nei anūką išklaudyti, nei jų ką išmokyti.

„Suprantu ir jaunimą, jauni dar Dieve, norisi tų pramogų, o dabar ypač, kai tiek daug visokių pagundų mieste. Dažniausiai sutinku būti su anūkais, juos prižiūrėti, nes ir man pačiai malonu, atsigauanu, energijos pasisėmu. Be to kažkaip mūsų su anūkais požiūriai sutampa, ne veltui sakoma: ar jaunas ar senas – tas pats. Anūkams patinka pas mane, nebaru aš jų kaip tėvai, kur nuolatos pikti, nepatenkinti, skuba, lekia kaip akis išdege, vaiku pasirūpinti nėra laiko. Pykstu aš ant jų dažnai, vaikus pasigimdė ir laiko vis jam nėra. Aš visada turiu laiko jiems, man patinka jų klausytis. Nežinau, gal jau pasenau.“(III INTERVIU).

„Dažnai penktadieniais jau man perleidžia anūkes jaunesniąsias, matai ir vaikai nori pailsėti. Jauni gi jie patys, kiek save pamenu, su vyru, taip norėdavosi pabūti vieniems, prie vyno taurės pasėdėt, pasišnekučiuot. O man irgi džiaugsmas. Gera kai mažosios šalia. Matai ir mergaitėms patinka pas mane, vyresnioji pas mane galima sakyti užaugo, o ir jaunėlės mielai būna. Aš kantrybės turiu daugiau nei mama. Mamos dažnai apibaramos jos, tikrai turiu pripažinti be reikalo, lyg neturi kur išsikrauti ant vaikų savo. Nervuoti tie vaikai labai jau šiais laikais, ale ko norėt, bėga bėga žiūrėk ir galo nematyti.“(IV INTERVIU).

Kaip teigiama straipsnyje „XXI a. seneliai“ pagyvenę žmonės kaip ir vaikai gyvena dabartimi. Kitaip nei tėvai, seneliai visada išklauskys ką pasakoja mažylis, jie turi jiems daugiau laiko nes jų minčių neslegia tiek rūpesčių kiek tėvų. Čia labai svarbi yra jų gyvenimo patirtis. Šiuolaikiniai tėvai reiklūs, tiesmuki, vyresnioji karta pasižymi kantrumu. Šiuolaikiniame gyvenime viskas vyksta greitai, todėl suaugusieji greitai mąsto, dirba, apdoroja informaciją. Vaikai kaip ir pagyvenę žmonės gyvena daug lėtesniu tempu nei jo tėvai, todėl vaikai juos supranta daug labiau nei mamą ar tėtį.⁸

Pašnekovė Irma paklausta koks skirtumas santykiuose tarp vaikų ir anūkų teigė, kad gimus anūkei Emilijai pajutusi naują meilės formą, o santykiai yra daug nuoširdesni, paprastesni nei su vaikais:

„Juk auginant savo vaikus, tik kūrėme gyvenimą, ieškojome būsto, tvirtinomės darbuose, dar labai norėjosi pasiausti vieniems, pabūti kartu tik su vaikų tėvu... .. laikas kuri galiu skirti anūkei – kol kas tiesioginis žaidimas, juk kol nereikia virti, skalbti, tvarkytis, eiti į parduotuves ir t.t., mums lieka tik žaidimai ir kiti malonumai. Todėl, manau ir santykiai tarp senelių ir anūkų klostosi kitokie: nuoširdesni, paprastesni, šiltesni, atviresni. Vaikai greit įsisąmonina – ateis močiutė, prasidės pramogos!“ (I INTERVIU).

Kita respondentė sako, kad didžiausias skirtumas santykiuose su anūkais, tai jog pasikeitė laikai. Dabar ji įžvelgia daugiau laisvės, didesni kompromisai leidžiami gyvenime:

„Gal būt, esu nuolaidesnė, dėl gyvenimo patirties labiau suprantanti jų poreikius, net norus. Tiesiog ilgo gyvenimo patirtis sustiprino toleranciją. Savo vaikams aš buvau griežta mama. Dabar galvoju, gal per griežta ir manau, kad kalta dėl to iš dalies bekompromisinė tarybinė pedagogika, pedagogine didaktika. Juk nebuvo pripažįstami kompromisai, jokie! O šiuo metu matau gana daug teigiamo santykiuose su vaikais – kompromisus, būtinybe suprasti, priimti vaiką kaip jau besiformuojančią asmenybę. Su vaikais buvo viskas griežčiau, labiau viskas suvaržyta, įstatyta į rėmus.“ (II INTERVIU).

Tarp senelių ir vaikaičių gali užsimegzti labai ypatingas ryšys – toks, kokio seneliams nepavyko užmegzti bendraujant su savo vaikais. Atsitinka, kad kaip tik vaikaičiai užpildo beatsiveriančią saulėlydžio baimę, leidžia iš naujo pajusti tą besąlyginę meilę ir džiaugsmą išmokyti kai ko, ką darydami vaikaičiai prisimintų ir po daugelio metų, kai senoliai bus iškeliavę. Paprastai jauni tėvai jaudinasi dėl daugelio išorinių dalykų: juk dažnam tėvui atrodo, kad vaiko elgesys atspindi, ar geri jie yra tėvai. Seneliams tuo tarpu seniai nėra motais visuomenės spaudimas. Trumpiau tariant, seneliai gali tiesiog džiaugtis anūkais.

⁸ Internetinis puslapis Zebra.lt, Seneliai XXI amžiuje (2) < <http://www.zebra.lt/lt/moterims/savijauta/Seneliai-XXI-amziuje-2008-08-29.html>>

EMPIRINĖS DALIES APIBENDRINIMAS

Apibendrinant tiriamąją dalį, pastebėta, kad visiems respondentams tapimas seneliu/močiute buvo ypatingas. Kiekvienam iš jų, tai buvo naujas gyvenimo etapas, kuris be išimties visiems sukėlė pačius gražiausius jausmus ir geriausias emocijas. Su nauju, senelio/močiutės vaidmeniu, ne visi pašnekovai susitaikė vienodai. Vieniems tai buvo bene geriausia žinia pasaulyje, kitiems apie jų tapimą seneliu pradžioje sukėlė šoką ir pyktį. Tačiau praėjus tam tikram laikui, visi be išimties sutiko, kad buvimas seneliu/močiute yra didžiausiai dovana šiame gyvenime. Lyginant jų pačių vaikų auginimą, auklėjimą, visi pastebėjo, kad auginant, auklėjant savo vaikus buvo kur kas sunkiau, nes jie patys buvo jauni ir mokėsi būti tėvais. Dabar tapę seneliais/močiutėmis ir sukaupe didelę gyvenimo patirtį, į auklėjimą ir auginimą žiūri kur kas paprasčiau, tam turėdami daug daugiau kantrybės, o ir į patį anūką žiūri jau kaip į asmenybę, individą. Kiekvienas iš pašnekovų pabrėžė, kad artėjant garbingam amžiui, kito ne tik pasaulėžiūra, tačiau ir požiūris į jaunus žmones, šiuo atveju, anūkus. Tai, kas anksčiau vaikų auklėjime dažniausiai erzino, pykdė, dabar tie dalykai tapo visiškai nereikšmingais ir į juos kreipiamas mažiausias dėmesys. Santykiai su anūkais tapo lengvesni, paprastesni, anot respondentų, reikalaujantys mažiau atsakomybės. Jaunas žmogus retai kada gyvena „čia ir dabar“, jo mintys yra nukreiptos į praėjusią dieną ar ateinančios dienos darbus. Pagyvenę žmonės kaip maži vaikai ir gyvena dabartimi. Močiutė ar senelis visada pasiruošęs išklaudyti ką sako jų mažylis, nes jo minčių neslegia kasdieniniai rūpesčiai, reikalai kaip jų tėvus. Dauguma pabrėžė, kad vaikaičių auklėjimu rūpintis turi tėvai, o jie, seneliai, yra tam, kad vaikaičiams būtų atrama, saugumas, bei ramybės uostas kuriame jie visada yra laukiami. Pastebėta, kad dvi respondentės, kurios gyvena šeimoje ir turi vyrus, jų senelių vaidmuo truputį mažiau reikšmingas anūkų gyvenime nei tų, kurie yra vieniši. Nors vienatvė turi daug neigiamų aspektų, tačiau anūkų atsiradimas ją praskaidrino, suteikė naujų vilčių, gyvenimas tapo šviesesnis. Tyrimas parodė, kad šiuo metu didžiausias pašnekovų tikslas – tiesiog būti gerais seneliais/močiutėmis. Iš to, kiek buvo papasakota apie jų bendrą veiklą su anūkais, galima drąsiai teigti, kad nors ir dirbdami seneliai vis tiek suranda laisvo laiko anūkam ir puikiai atlieka savo vaidmenis. Tyrimo metu išgirstų pasakojimų galima teigti, kad visi seneliai nors ir sulaukę pensinio amžiaus, dar dirbantys, vis tiek suranda laiko anūkam.

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad nors ir pensinio amžiaus sulaukę bei dirbantys seneliai, sugeba suderinti darbą ir senelių vaidmenis. Jų pasakojimai apie bendro laisvalaikio praleidimą, įvairius įvykius, keliones ir bendrą veiklą tik patvirtina, kad dirbantys seneliai turi laiko anūkam. Žinoma, darbas labai smarkai koreguoja jų planus, pabuvimą kartu, tačiau seneliai visomis išgalėmis bando derinti darbą ir malonumus kuriuos patiria būnant su

anūkėliais. Kaip ir daugumos senelių vaidmenys: teikti vaikams ir anūkams visokeriopą pagalbą, rūpintis jais ir nepalikti sunkiu gyvenimo momentu, nuolatos mokyti, auklėti, bei perduoti gausų šeimos ir visuomenės papročių, tradicijų, lobyną - išliko nepakitę.

IŠVADOS

1. Aptarus senų ir pagyvenusių žmonių socialinius vaidmenis, socialinių ryšių pokyčius, kurie vienaip ar kitaip keitėsi, pagrindinius besikeičiančius vaidmenis galima būtų įvardinti tokius:

- Pamažu traukiamasi iš aktyvaus socialinio gyvenimo, t. y. natūralus senėjimas;
- Retėja pasirodymai ir dalyvavimai visuomeniniame gyvenime;
- Suaugę vaikai išeina iš namų, prarandamas tėvystės vaidmuo;
- Netenkama dirbančiojo vaidmens, t. y. išėjimas į pensiją;
- Sutuoktinio mirtis, tapimas našliu/e;
- Tapimas seneliais.

2. Tyrimo metu ištirti senelių vaidmenys, kurie vienokiu ar kitokiu pobūdžiu pakoregavo įprastus pagyvenusio žmogaus socialinius ryšius ir vaidmenis. Pagrindiniai senelių prisiimami vaidmenys:

- Globėjo, pagalbininko vaidmuo;
- Kultūros, tradicijų, papročių perdavėjo vaidmuo;
- Atostogų senelių vaidmuo;
- Istoriko vaidmuo;
- Teisėjo vaidmuo;
- Šeimos stebėtojo vaidmuo;
- Pavyzdingo gyvenimo mokymo vaidmuo;
- Mokytojo vaidmuo.

3. Tyrimas atskleidė, kad šiuolaikiniai seneliai, dirbantys, pensinio amžiaus ir gyvenantys mieste, suranda laisvo laiko savo anūkams, kad galėtų su jais nenutrūkstamai palaikyti artimus ryšius. Galima teigti, kad senėjimas žmogų keičia daugeliu aspektų, tačiau senelių vaidmuo visiems respondentams šiuo metu vienas iš svarbiausių gyvenime.

4. Tyrimo metu pastebėti ryšių skirtumai tarp vaikų ir anūkų. Pirmiausia, seneliai nesikiša į vaikaičių gyvenimus, kaip tai darydavo su savo vaikais, tokiu būdu atlikdami „šeimos stebėtojų vaidmenį“ – prirėkus pagalbos jie visada šalia. Neįsipareigoja anūkams, o už jų auklėjimą ir priežiūrą atsakomybę atiduoda tėvams.

5. Tyrimo metu nustatyta, kad darbas stipriai įtakoja senelių bendravimą su anūkais. Dažni susitikimai nelabai įmanomi, todėl dauguma jų su anūkais bendrauja tik savaitgaliais. Buvo išvardintos dvi pagrindinės priežastys, dėl ko būdami pensinio amžiaus žmonės dirba: finansinė padėtis ir baimė būti nepilnaverčiu.

SIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS

- Mažinti jaunimo atotrūkį su seneliais.
- Daugiau dėmesio skirti pagyvenusiems žmonėms, tame tarpe ir seneliams, jų rūpesčiams bei interesams.
 - Platinti informaciją apie senelių buvimo svarbą mūsų visų gyvenime per įvairias žiniasklaidos priemones.
 - Atkreipti didesnę dėmesį į sveiką senėjimą, kuris gali prisidėti prie darbo pasiūlos.
 - Ugdyti jaunimo pagarbą senatvei.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Alekna V., Čeremnych E., Čobotas M., Filipavičiūtė R., Gaigalienė B., Vilniaus ilgaamžiai, Vilnius, UAB „Logotipas“, 2001
2. Alseikienė Z., Medicinos centras „Neuromeda“, „Sveikas žmogus“, 2003, Nr. 10, prieiga per internetą: <http://www.sveikaszmogus.lt>, prisijungimo laikas: 2008-09-02
3. Arbačiauskienė N. Diskriminacijos pagal amžių apraiškos//Diskriminacija dėl amžiaus ir pagyvenusių žmonių socialinė atskirtis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje: konferencijos pranešimų medžiaga, Vilnius, 2004
4. Atchley R. C., Social forces and aging: An introduction to social gerontology, Belmont, 1997
5. Atchley R.C., Social Forces and Aging, 1988, Socialinė senėjimo samprata, prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr2/senejimas.asp>, prisijungimo laikas: 2008-09-29
6. Bajorūnienė S., Simanavičiūtė R., Tai verta žinoti pagyvenusiems žmonėms, Kaunas, 1999
7. Barkauskienė M., Blažienė K.A., Grybniak V., Čeremnych E., „Gerontologija“ 2004, V Tomas Nr. 1-2
8. Bartkutė D., Bendravimo su pagyvenusiais žmonėmis ypatumai/ Gerontologija, 1(2) 2000
9. Bažnyčios žinios, 2006 liepos 21, Nr. 13-14
10. Blebienė A., Lietuvos gyventojai ir šeima: per 15 atkurtos nepriklausomybės metų, Kaunas, 2006
11. Blonski H., Senų žmonių baimės, Vilnius: Alma Litera, 2003
12. Comley M., Mokykimės klausyti. Konsultavimo įgūdžiai pagyvenusių žmonių padėjėjams, Kaunas, 2002
13. Dundulienė P. Senieji lietuvių šeimos papročiai, Vilnius, Mokslo enciklopedijų leidybos institutas, 2002
14. Gaigalienė B., Pagyvenusių žmonių fizinis pajėgumas, aktyvus bendravimo būdas ir sveikata, Vilnius, 1999
15. Greene R. R., Social work with the aged and their families, New York, 2000
16. Gruščinkienė I., Rudzinskienė E., Senatvė kurios nelaukiame, Kaunas, 1999
17. Guogis A., Socialinės politikos modeliai, Vilnius, 2003
18. Jacikevičius A., Žmonių grupių psichologija, Vilnius, 1995
19. Johnson L.C., Socialinio darbo praktika, Vilnius, 2001
20. Kairys J., Senatvės psichologija, Kintama, 2002
21. Kardelis K., Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai, Šiauliai, Liucijus, 2005
22. Lemme B.H., Suaugusiojo raida, Poligrafija ir informatika, Kaunas, 2005

23. Lietuvos Statistikos departamentas, Metraštis, 2007
24. Lietuvos Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2597>, prisijungimo laikas 2008-09-15
25. Lietuvos Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, prieiga per internetą:
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010203&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3766&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>, prisijungimo laikas 2008-09-16
26. Lietuvos Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=91>, prisijungimo laikas 2008-09-21
27. Lukoševičienė R., Gyvenimo ciklai, Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, Vilnius – Torontas, 1994
28. Matulienė G., Šeimos psichologija, Kaunas, Technologija, 1997
29. Mikulionienė S., Gyventojų senėjimas. Lietuvos gyventojai: 1990 – 2000. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Vilnius, 2002
30. Mikulionienė S., Lietuvos gyventojų senėjimas: tyrimo metodai ir analizė// Lietuvos demografijos pokyčiai ir gyventojų politika. Vilnius, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995
31. Myers G. D., Psichologija, Kaunas, 2000
32. Mokslai.lt., Senų ir pagyvenusių žmonių gyvenimo pokyčiai, prieiga per internetą: <http://www.mokslai.lt/referatai/kursinis/senu-ir-pagyvenusiu-zmoniu-gyvenimo-pokyciai-puslapis1.html>, prisijungimo laikas: 2008-11-09
33. Mokslinės – praktinės konferencijos, Lietuvos šeima ir ateitis, įvykusios Vilniuje 1994 spalio 25-26 d. medžiaga, Vilnius, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1994- 1995
34. Navaitis G., Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas, Vilnius, 1999
35. Repečkaitė D., Mozės kartos radikalumas, Atgimimas, 2008 10 Nr. 38
36. Senas žmogus šeimoje, Vilnius, Lietuvos gerontologų ir geriatrų draugija, 1999
37. Seneliai XXI amžiuje (I) prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/184652>, prisijungimo laikas: 2008-11-02
38. Seneliai XXI amžiuje (II), prieiga per internetą: <http://austulle.wordpress.com/2008/08/08/seneliai-xxi-amziuje-ii-dalis/>, prisijungimo laikas: 2008-11-02
39. Skrabienė I., Pagyvenusių ir senų žmonių socialinių ryšių ypatumai, magistro baigiamasis darbas, 2007, prieiga per internetą:

- <http://sf.library.lt/marc/fulltext.php?lib=ETD04&sys=000000990>, prisijungimo laikas: 2008-09-22
40. Surplytė A., "Tuščias lizdas": didesnės galimybės ar beprasmybė? Klaipėdos rajono laikraštis „Banga“, 2007, gegužės 27 d., prieiga per internetą: <http://www.gargzdai.lt/?lt=1180348514>, prisijungimo laikas 2008-09-06
 41. Skliutauskas J., Ilgas gyvenimas – svajonė ar tikrovė? Vilnius, 1992
 42. Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos. Sud. Večkienė, Kaunas, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2002
 43. Sutton C., Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija, Vilnius, Vilniaus universitetas, 1999
 44. Sutton C., Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija, Vilnius, 1987
 45. Vaitkevičius J., Socialinės pedagogikos pagrindai, Vilnius, 1995
 46. Valiulienė Ž., Senatvės pažinimas, prieiga per internetą: http://209.85.135.104/search?q=cache:Lai96qjda44J:www.ku.lt/svmf/reabilitacija_ir_slauga/doc/s/slauga-vasaris.pdf+jav+senatv%C4%97s+reikal%C5%B3+kra%C5%A1to+taryba+1962+paskelb%C4%97&hl=lt&ct=clnk&cd=4&gl=lt&lr=lang_lt, prisijungimo laikas: 2008-10-29
 47. Vilniaus Universiteto specialiosios psichologijos laboratorija, Socialinė teorija empirija politika ir praktika, 2007 (4)
 48. Vakarų ekspresas, 2006 balandžio 8d., Nepaklusni močiutė, prieiga per internetą: <http://www.ve.lt/?rub=1065924828&data=2006-04-08&id=1144426699>, prisijungimo laikas 2008-10-19
 49. Tidikis R., Socialinių mokslų tyrimų metodologija, Vilnius, 2003
 50. Trimakas K. A., Žmogaus aukščiausi skrydžiai, Kaunas, 1996
 51. Žemaitis V., Pagarba žmogui, Vilnius, Ethos, 1994
 52. Žukauskienė R., Raidos psichologija, Margi raštai, 2007
 53. Žukauskienė R., Raidos psichologija, Vilnius, 2002
 54. Walker A., Naegle G., The politics of old age in Europe, Buckingham, 1999
 55. Г. Хойфт, А. Крузе, Г. Радебольд., Геронтопсихосоматика и возрастная психотерапия, учебное пособие, Москва, Академия, 2003.

SANTRAUKA

Šiame darbe aprašomi senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių kaita, senelių vaidmenys. Kalbama apie požiūrį į senėjimą, patį senėjimo procesą, socialinius ir ekonominius veiksnius senstant. Aptariama senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių ypatumai, senatvės poveikis socialiniams žmogaus vaidmenims. Aprašomi pagrindiniai senų ir pagyvenusių žmonių besikeičiantys vaidmenys, tokie kaip: tėvystės vaidmens netekimas, dirbančiojo vaidmens praradimas – išėjimas į pensiją, sutuoktinio vaidmens netekimas – našlystė. Darbas parašytas remiantis moksline literatūra apie senų ir pagyvenusių žmonių socialinių ryšių ypatumus bei juos sąlygojančius veiksnius, senelių vaidmenis bei atlikto kokybinio tyrimo „Senelių vaidmenys“ duomenimis.

Tyrimo metu buvo atskleidžiami pagrindiniai senelių vaidmenys, tokie kaip: globėjo, pagalbininko vaidmuo; kultūros, tradicijų, papročių perdavėjo vaidmuo; atostogų senelių vaidmuo; istoriko vaidmuo; teisėjo vaidmuo; šeimos stebėtojo vaidmuo; pavyzdingo gyvenimo mokymo vaidmuo; mokytojo vaidmuo; pasyvaus ar aktyvaus senelio vaidmuo ir kt. Interviu palietė esmines kartų problemas: kaip priimama dažnai netikėta senelio/močiutės padėtis, kaip keičiasi vyresnių žmonių gyvenimas atsiradus anūkams, kaip derinamas dar besitęsiantis darbas su pagalba anūkams, kaip leidžiamas ir kuo praturtinamas jau bendras laisvalaikis. Svarbiausia – kiek visame bendravime reiškiasi didaktiniai momentai, ką seneliai stengiasi perduoti savo anūkėliams. atspindintis svarbias socialines, kartų problemas, kurių sprendimas gyvybiškai svarbus mūsų visuomenei.

Nustatyta, kad seneliai anūkų gyvenime vaidina ypatingai svarbų vaidmenį. Tyrimo duomenys parodė, kad pensinio amžiaus, dirbantys ir mieste gyvenantys seneliai visomis išgalėmis stengiasi prisidėti prie savo anūkų ugdymo.

CHANGES IN SOCIAL RELATIONSHIP AMONG OLD AND ELDER PEOPLE: ROLES OF GRANDFATHERS

SUMMARY

The report dealt with changes in social interactions among old and elder population, specializing in roles of grandfathers. Focus is on approach towards aging process and social bonds during this process. Report analyzed the features of social interaction between older population and the influence of old age to human behavior. Additionally report covered major changes in live roles among older population – going on pension or widowhood, losing active father's role.

The materials used for report included analysis of relative science literature and data of qualitative research on roles of grandfathers.

The research identified main roles of grandfathers like tutor, judge, teacher, assistant, transferor of culture, traditions and customs and more. Interviews covered and analyzed problems of several generations with appearance of grandchildren and entrance of grandfather's role dealing with help to younger generation and common leisure. Major factor identified was that interaction between older and younger population allows the transition of key social values that are vital to our society.

The research confirmed the importance of grandfather's role in educating younger population while taking part in their developing and passing of perpetual values.